

ШЫН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 4-5 (16462-63)

2002 чылдың
ЯНВАРЬ 11,
пятница

Ат салган
шагы 03.00

Садар өртээ
3 рубль.

2001 чылда республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында Тыва Республиканың Чазааның

ОТЧЕДУ

КИИРИЛДЕ

2001 чылда республиканың Чазаа бодунуң ажил-чорудулгазын «Чедип алдырган чүүлдерни быжыглаар болгаш экономиктиг өзүлдени улам ыңай хандыраар» деп Тыва Республиканың Президентизиниң чонга болгаш Дээди Хуралга Айыткалында тодараттырган мурнады чорудар сорулгаларны удуртулга болдурбушаан, Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулда мурнунда программасында айыттырган кол сорулгаларны боттандыраарыңче угландырып келген.

Экономиканың боттук секторун хөгжүдеринче, чаа болгаш чаарттырган бүдүрүлгелерни деткиринче, социал адырның албан черлериниң чогумчалыг ажылдаан турарыңче онза кичээңгейни салган.

I. РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛGAZЫН ОРГАНИЗАЦИЯСА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ХАНДЫРАРЫ, КАДР ПОЛИТИКАЗЫН САЙЗЫРАҢГАЙ-ЖЫДАРЫ, КҮРҮНЕ ЭРГЕ-ЧАГЫРGAZЫНЫҢ ФЕДЕРАЛДЫГ ОРГАНАРЫ БОЛГАШ ТУС ЧЕР БОТ-БАШКАРЫЛГА ОРГАНАРЫ-БИЛЕ БИР ДЕМНИГ АЖЫЛДААРЫ

2001 чылда республиканың Чазааның ажил-чорудулгазы Россия Федерацияның Федералдыг Хуралыңче Россия Федерациязының Президентизи В.В. Путинниң «Чуртка байдал болгаш күрүнениң иштиги база даштыкы политиказының кол угланышкынының дугайында» Айыткалының 2001 чылда Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин баш бурунгаар тодараттырган дугайында, ону боттандыраар талазы-биле хемчеглерни бадылаар дугайында, 2001 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында Тыва Республиканың Хоойлузун боттандыраар талазы-биле хемчеглер дугайында республиканың Чазааның доктаалдарының негелделеринче угланган бадылаттырган квартал санында планнар езугаар боттанып келген.

«XX чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери» деп Күрүне ному бадылаттырган, республиканың хөгжүлдезинге улуг салышкын кириген 240 ажыг шылгарангай кижилерниң аттары ында кирген. Республиканың XX чүс чылда эн эки оолдарының болгаш кыстарының аттары мөңгөжиттинген. Чонун төөгүзүнде юбилейлиг хүн – Тыва Арат Республиканың тургустунган хүнүнден бээр 80 чыл ою демдеглеттинген. «Тыва чонун төөгүзүңге ТАР-ның бот-догуннаашкыныг күрүнениң тургустунганы болгаш хөгжээни» деп эртем-практиктиг конференция болуп эрткен. Малчыннарның байырлалы – «Наадым-2001» организастыг эрткен. С.К. Токаның 100 чыл юбилейинге тураскааттырган культурамассалыг хемчеглерни эрттирген.

Отчеттук үеде Чазактың 50 чөвүлел хуралы болгаш ооң Чөвүлелиниң 55 хуралы болуп эрткен, аңа дес-дараалаштыр 1164 болгаш 256 айтырыгларны чугаалажып көргөн. 1508 доктаалдар, 360 айтырышкынар хүлээп алдынган.

Хоойлу саналдар инициатива езугаар республиканың Чазаа Дээди Хуралче 52 хоойлу төлевилелин чоруткан.

Россия Федерациязының Президентизи В.В. Путинниң болгаш Тыва Республи-

каның Президентизи Ш.Д. Ооржактың Айыткалдарының кол негелделерин боттандыраар талазы-биле хемчеглер бадылаттырган. Россияның Президентизиниң Айыткалын боттандыраар талазы-биле хемчеглерниң 91 пунктузундан 73-ү күүсеттинген. 12-зи күүсеттинериниң кырында, Тываның Президентизиниң Айыткалының хемчеглериниң 270 пунктузундан 264-ү күүсеттинген болгаш 6-зы контролыда туруп турар.

«2000 чылда республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында» Тыва Республиканың Чазак Отчедун чугаалажып көргениниң түңнелдериниң талазы-биле республиканың чурттакчы чонунуң чугаалааны шүгүмчүлелдерни чайладыр болгаш саналдарны боттандыраар талазы-биле 245 хемчеглер бадылаттырган, оларның 159-ү күүсеттинген, 44-ү долу эвес боттанган, 34-ү күүсеттинериниң кырында.

Эрге-чагырганың күүсекчи органның болгаш тус чер бот-башкарылгазының ажил-чорудулгазын таарыштырып башкаар талазы-биле ажыл уламчылаан. Чурттакчылыг беш черге Чазак хүннерин эрттирген, тус чер бот-башкарылгазының бюджет болгаш үндүрүл политиказының, күш-ажыл хоойлужулгазының, херек эмгелелиниң хүлээп алдынган шийтпирлерниң күүселдези дээш контроль айтырыгларының талазы-биле семинарлары организастаан. Чөөн-Хемчи комжунуң Теве-Хая суурунун бааза чагырга черин организастаарыңга дузаны көргүскен. Республиканың Президентизи республиканың барык бүгү кожууннарын болгаш сумуларын кезээн. Ажылчын үнүшкүннериниң түңнелдериниң талазы-биле Чазактың протоколдуг 17 шийтири болгаш 6 доктаалы хүлээп алдынган, олар экономиканы, социал адырны, бүдүрүлге инфраструктуразын, эрге-хоойлу камгалаар ажил-чорудулганы сайзырадырыңче угланган. Республиканың Президентизиниң ажилчын үнүшкүннериниң түңнелдериниң талазы-биле отчеттук үеде хүлээп алдынган 398 хемчеглериниң иштинден 160-ы күүсеттинген, 73-ү долу эвес боттанган, 38-и күүсеттинериниң кырында.

Чер-чер чагырга черлериниң даргаларының, яамыларның болгаш ведомстволарының, организацияларның болгаш бүдүрүлгелериниң удуртукчуларының киржилгези-биле Чазактың калбак 7 хуралы болган. Ол ышкаш 22 селектор чөвүлел хуралды чоруткан.

Амгы үениң информастыг технологияларын непередип турар. 2005 чылга чедир информатизация концепциязы хүлээп алдынган, информатизацияның сорулгазын айткан республика программасын чүүлдүг деп көргөн.

Күрүне эрге-чагырганың болгаш тус чер бот-башкарылгазының федералдыг органның биле харылзааны экижидер сорулга-биле республиканың Чазак кежигүннери 1471 хонукта 441 катап, ооң иштинде республика девискээринге – 623 хонукта 311 катап; Россия Федерациязының девискээринче – 24 хонукта 6 катап, республикадан дашкаар – 848 хонукта 130 катап ажилчын сургакчылаашкынарже чорааннар, республиканың Чазак Аппаратының ажилдакчылары 360 хонукта 270 катап сургакчылаашкынарга турганнар.

Эрге-чагырганың федералдыг органның 1048, республиканың яамыла-

рындан, ведомстволарындан, чер-чер чагырга черлеринден, өнчүнүң бүгү хевирлериниң бүдүрүлгелеринден болгаш организацияларындан 890 документилер кирген, оларны шынарлыг болгаш чогуур үезинде көөрүңе контролыда боттандырган. Оларга харыылар бердинген болгаш чогуур хемчеглер алдынган.

Республиканың Президентизиниң болгаш Чазактың адресинге хамаатыларның 2392 чагаа-бижиктери келген. Республиканың Президентизи хууда айтырыгларлыг 455 кижини хүлээп алган. Оларның ниити саны 2848 кижиге болган. Кызыл хоорайның чурттакчыларындан элээн хөй саныг чагаа-бижиктер келген – ниитизи-биле 1057 кижиге. 1,8 млн. рубль түңгө материалдыг дуза көргүстүнгөн, уруглар пособиелерин төлээр талазы-биле өре-ширени дуглаарыңга 153 муң рубль төлеттинген.

Республиканың массалыг информация чепсектеринге республиканың бирги удуртукчулары санал-бодалын доктаамал парладып келгенер.

Республиканың социал-экономиктиг амьдыралың чугула айтырыгларының талазы-биле 19 парламалга конференциялары, «төгөрик столдар», брифингтер чоруттунган, Чазак кежигүннериниң, Чазак Аппаратының ажилдакчыларының киржилгези-биле 34 чүүлдери болгаш интервьюларны организастаан. Дорт эфирге «Президент-биле 1 шаг» деп ийи дамчыдылган эрттирген, оларның түңнелдериниң талазы-биле хемчеглер ажилдап кылдынган. «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга дорт эфир үезинде хамаатыларың салган айтырыгларыңга харыыларны парлаан. Солуннарга болгаш массалыг информацияның электроннуг чепсектерин дамчыштыр республиканың Чазааның болгаш Президентизиниң хүн бүрү ажилының дугайында информастыг материалдарны хүннүң-не берип турар. ТАР-ның тургустунганың 80 чылынга белеткелди болгаш ону демдеглеп байырлаарың эн эки чырыдар талазы-биле массалыг информация чепсектериниң болгаш журналистерниң аразыңга конкурсту эрттирген.

Эрге-чагырганың күүсекчи органның кадр талазы-биле ажылы сайзыраңгайжаан. Ноябрьда Чазактың республикага кадрлар-биле ажилдыг байдалының болгаш перспективаларының дугайында Күрүне илеткели база күрүне эрге-чагырганың органның болгаш тус чер бот-башкарылгазының системасында кадр политиказының концепциязы бадылаттырган. Экономика адырларын кадр-биле хандыраар талазы-биле ведомство аразының комиссиязын тургускан.

Ведомство институттарыңга 145 кижиге мергежилни бедиткен, а семинар-практикумнарга 268 кижиге киришкен. Күрүне албанының Сибирь академиязының төлээлел чери «Саң-хөөлер болгаш чээли» база «Күрүне болгаш муниципалдыг эргелел» деп мергежилдер талазы-биле 165 дыннакчының чылдызын Тывага эрттирген.

47 кижиге мергежилни бедиткен, бир чылдың профессионал катап белеткелни 11 кижиге эрткен, аспирантураже күрүне болгаш муниципалдыг албан черлеринден 3 кижиге кирген, өөредилгениң кирип өөренир хевиринче 12, бот-өөредилгеже 19 кижиге кирип алган. Россияның Күрүне албанының академиязыңче өөредилгениң

бот-өөредилгелиг хевиринче 5 кижиге, аспирантураже болгаш докторантураже 2 кижиге, Россияның Даштыкы херектер яамызының Дипломатиктиг академиязыңче 2 кижиге кирген.

Уттундурбас болушкуннарның бирээзи 2001 чылдың май 6-да референдумга Тыва Республиканың чаа Конституциязын хүлээп алганы болган. Республиканың Чазаа ону эрттирериниң материал-техниктиг хандырылгазының талазы-биле хемчеглерни хүлээп алган.

Чуртка чаңгыс аай эрге-хоойлулуг болгаш экономиктиг девискээрни тургузар дугайында Россияның Президентизи В.В. Путинниң салганы сорулгазын күүседиринге дүүштүр республика хоойлулары Россия Федерациязының Конституциязыңга болгаш федералдыг хоойлуларга дүүштүр кириери дооступ турар. Конституция хоойлуларын болгаш өске-даа хоойлу төлевилелдерин хүлээп алыр талазы-биле Тыва Республиканың чаа Конституциязының кол чүүлдери боттанып турар. Нормативтиг эрге-хоойлулуг актыларың эрге-хоойлулуг экспертиказын эрттиреринге база муниципалдыг тургузууларның уставтарының күрүне даңзылаашкынын чорударыңга Шүүгү талазы-биле комитетти тургускан. Албан езузу-биле «Тыва Республиканың хоойлужулуга чыындызын» үндүрүп турар.

Экономикага интеграция чорудулгаларын ханыладыр, федералдыг төп, Сибирь федералдыг округ, Россия Федерациязының субъектилери-биле кады ажылдажылганы быжыглаар талазы-биле ажыл уламчылавышаан.

Президент – Чазак Баштыны, ооң оралакчылары, республиканың яамыларының болгаш ведомстволарының удуртукчулары республиканың эрге-ажыктарын камгалаар, социал-экономиктиг эң чугула айтырыгларны шийтпирлээр талазы-биле федералдыг органның күженишкениг ажилды чорутканнар.

Бюджет күүселдезиниң, ажилдап кылырының болгаш камгалаарының айтырыгларының талазы-биле база республиканың хөгжүлдезиниң, конституция тургузуунун перспективаларының дугайында республиканың Президентизи Ш.Д. Ооржактың Россияның Президентизи В.В. Путин, Россия Федерациязының Чазак Даргазы М.М. Касьянов, федералдыг сайыттар болгаш күркемитеттер даргалары, хөрөңгитен болгаш эртем бөлүктериниң төлээлекчилери-биле ужуражылгалары болгулаан. Республиканың төлээлекчилериниң кады күженишкенин ачызында 2001 чылда федерация субъектилеринге трансферттерни хуваарының чаа методиказы киригинген.

Отчеттук үеде көдээ ажыл-агый сайыды А.В. Гордеев-биле бот-боттарыңга ажыктыг кады ажилдажылга дугайында дугуржулгага ат салдынган болгаш чедип алдынган дугуржулгаларны боттандыраар талазы-биле хемчеглер ажилдап кылдынган.

Сибирь Федералдыг округ-биле болгаш «Сибирь дугуржулгазы» регионнар аразының ассоциациязы-биле демниг хөделишкенин эвээш эвес уjur-дузалыг болуп турар, Сибирь девискээрлериниң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң ниити угланышкынын олар таарыштыр башкарып турар. Эрткен чылын республиканың күүсекчи эрге-чагырга органның төлээлекчилери округтуң чөвүлекчи 16 хуралдарыңга болгаш хурал-

дарына, ооң иштинде «Сибирь дугур-жулгазы» регионал аразынын ассоциациязынын 2001 чылдын ноябрь 5-6-да болган ниити хуралына олурушкан, ол ышкаш аңаа садыг-экономика, эртем-техника болгаш культура кады ажилдажылга талазы-биле россия-моол чазак аразынын комиссиязынын даргаларынын бирээзи киришкен, Моолдан Тывага 1500 тонна дүктү болгаш 1500 тонна эътти кири сөөртүүнге чөпшээрелди берген.

Эрге-чагырганын федералдыг девискээр органнары-биле кады демнежилгеже улуг кичээнге салдынган. Республиканын Чазак федералдыг төпке бюджеттерни ажилдап кылырынга болгаш камгалаарына идепкейлиги киришкен.

Тус чер бот-башкарылга органнары-биле бир демниг хөдөөлишкинниң системасы сайзыраңгайжаан, кожууннарын болгаш хоорайларнын социал-экономика хөгжүлдесинче, ылангыя бюджеттер аразынын харылзааларынын талазынче угландыр чаа көрүүшкүннерни непередип чоруткан. Чедери берге черлерде чонун амыдыралынче улуг кичээнге салдынып турар. Ол дээрже хөмүрнү, аш-чемни болгаш кывар-чаар материалдарны хуусаа бетинде сөөртүүнге күрүнө деткимче, энергия хандырылганын автономнуг дөстөрүн тудары-дыр. Кунгуртут сумузунун ыракта турарын болгаш ооң инфраструктуразынын байдалын өөренип көргөш, Тере-Хөл кожуунну тургузар дугайында айтырыгны конституция езугаар шийттирилген. Муниципалитет тургузулганын уставтарын ажилдап кылыры идепкейлиги чоруп турар. Тыва Республиканын Юстиция талазы-биле комитеди 14 уставтарны бүрүткөзөн. Чазак Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл, Эрзин, Өвүр, Чаа-Хөл кожууннарга юбилейлер эрттиреринге дузалаан.

II. РЕСПУБЛИКАНЫН ЧАЗААНЫН ТЫВАНЫН ЭКОНОМИКА ХӨГЖҮЛДЕЗИН ХАНДЫРАП ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ХЕМЧЕГЛЕРИ

2001 чылда республиканын Чазанын ажил-чорудулганын кол углангышкынарынын бирээзи экономиканын хөгжүлдесин хандырап турган. **Ооң нормативтиг — эрге-хоойлууг баазанын сайзыраңгайжаар талазы-биле,** өчүнүн бүгү хевирлеринин ажил-агый субъектилеринин чогумчалыг ажилдаарын хандырап талазы-биле ажил уламчылаан.

Экономиканын айтырылганын талазы-биле Чазак 457 доктралды хүлээп алган. 2010 чылга чедир Тыва Республиканын социал-экономика хөгжүлдесинин Күрүнө концепциязы, сорулгаларын айткан республика программаларын ажилдап кылырынын болгаш бадылаарынын чуруму, кожууннарын болгаш хоорайларнын социал-экономика хөгжүлдесинин программаларынын чангыс аай македи, экономиканын адырларынын талазы-биле бүдүрүлгени хөгжүдеринче угланган бюджет чээлилерин бээринин чуруму бадылаттылар.

Экономиканы хөгжүдеринге, сайзыраңгай рынокту тургузарына байдалдарны тургузар талазы-биле ажил социал-экономика хөгжүлдесин баш бурунгаар тодарадырын, федералдыг программаларны боттандыраарына республиканын киржилгезин хандыраарын, өртектери болгаш тарифтерни күрүнөдөн таарыштыраарын, бүдүрүлгелеринин болгаш организацияларнын ажил-чорудулганын чөпшээрел бижикти бээрин, продукцияга күрүнө стандарттарын болгаш сертификациязын сагып турарына хайгааралды кириштирбишаан, янзы-бүрү углангышкынаар езугаар чоруп келген. Бойдус курлавырларын шинчилеп көөрү болгаш оларнын ажыглыгын таарыштырып көөрү, күрүнө өчүзүн эргелеп-башкаары, сайгарлыкчы ажил-чорудулганы деткири, бүдүрүлгелерни саң-хөө талазы-биле экижидери боттанган.

Ямыларнын, ведомстволарнын кол күженишкиннери 2001 чылда республиканын социал-экономика хөгжүлдесинин баш бурунгаар тодарадылганында көрдүнгөн көргүзүлгелерни чедип алырынче угланган. Чазак оларнын күсөлдесин канчаар чоруп турарын ай санында көрүп келген.

Агроуплетур комплекзин санавакса, 2001 чылда экономиканын боттут секторунун күрүнөдөн деткимчезинин ниити хемчээли эртен чылдын деңгелин ийи катап ашкан болгаш 123,5 млн. рубль болган, ооң иштинде инвестиция программасынын федералдыг адрес езугаар акша-хөренгилеринин күсели-

биле — 62, республиканын күсели-биле — 44,5, республиканын хөгжүлдесинин бюджетинин күсели-биле — 17 млн. рубль. Деткимче көргүзеринин немелде хевирин күрүнө хереглелдеринге продукция дужаар талазы-биле чагыгны таарыштыр тургузары апарган. Республиканын банкылары 209 млн. рубль түнге чээлилерни аңгылап берген азы эртен чылдын деңгезерге, 1,9 катап хөй болган.

Баш бурунгаар тодарадышкында көрдүнгөн макроэкономика хөгжүлдесинин колдуунда-ла күсөттинген. Ниитизи-биле бүдүрүшкүнүн өзүлдесинче углангышкын хөвээр арткан. Баштайгы сан-медээлер езугаар алырга, **ниити регионал продуктуну 3,1 хуу өскөн.** Үлетпүр бүдүрүлгезинин аңгы-аңгы хемчээлинин көргүзүү 104,6 хуу болган. Кол капиталда инвестицияларнын ниити хемчээли барык ийи катап улгаткан. 2000 чылдын деңгезерге, оон хөй объектилер ажылгалга кирген.

Ниитизи-биле чыл дургузунда хереглел өртектеринин өзүлдесинин темпизи 2000 чылдын көөрдө, 7,2 хуу кудулаан. 2001 чылдын декабрьда хереглел өртектеринин көргүзүү 2000 чылдын декабрьнынга хамаарыштыр 115 хуу болган. Чыл дургузунда аш-чем барааннарын ажилдап 11,7 хууга, аш-чемге хамаарышпас барааннарга — 10,7 хууга өскөн. Орулгаларнын өзүлдесин инфляцияны (акшанын үне чокталышкыны) 3,8 хууга ашкан.

«Тыва Республиканын социал-экономика хөгжүлдесинин чогумчудар болгаш республика бюджетинин орулгалыг кезээнин бажыг өзүлдесинге байдалдарны тургузар талазы-биле хемчеглер дугайында» Россия Федерациязынын Чазанын 1999 чылдын сентябрь 16-да № 1045 доктралынын 35 пунктларында 10-у 2001 чылдын төңүзүнде долузу-биле күсөттинген, арткан пункттар талазы-биле ажил уламчылап турар.

Айытылган доктралда көрдүнгөн тудугнуң 31 объектинин 7-зи ажылгалга кирген, 15-и туттунуп турар.

2001 чылда республикага федералдыг сорулгаларын айткан 29 программа боттанып турган. Оларнын хөй кезини социал адырнын айтырылганын шийттирилээринче угланган. Оларны боттандыраарына көрдүнгөн 168,4 млн. рубль долузу-биле сан-хөжүттүнгөн.

«2002-2010 чылдарда болгаш 2015 чылдарга чедир Россия Федерациязынын регионнарын социал-экономика хөгжүлдесинде ылгалдарны кызыраары» деп федералдыг сорулгаларын айткан программада кирген 28 субъектилеринин санында бистиң республика кирген.

Экономика хөгжүлдесинин адырларына тудары-биле бойдус курлавырларын шийттирилээр алыры болгаш амгы үениң технологияларынга үндөзүлгелерин бек ажилдап бүдүрүлгө күчүлерин тургузары-биле холбашкан техника-экономика үндөзүлгелерни ажилдап кылырын, хууда чурттап тудуун, ипотека аргазы-биле чурттаар оран-сава тудуп алыр дээш чээли алырын хөгжүдерин болгаш чурттаачы чонун акша-хөренгизин аңаа хаара тударын баш бурунгаар көрүп турар Чазак доктралы хүлээп алдынган. Тыва Республикада бар болуп турар инвестиция телевилелдеринин дугайында сан-медээлеринин баазаны тургустунуп турар.

Чижилгени хөгжүдер болгаш ажил-агыйн баш билип турар субъектилеринин монополисти ажил-чорудулганын кызыгаарлаар талазы-биле Россиянын Чазанын чорудуп турар политиказын республикага боттандыраар талазы-биле ажил күсөттинип келген. Барааннарын болгаш ачы-дузаларнын, ооң иштинде кывар-чаар материалдарнын, эм аймаанын, харылзаанын ачы-дузаларнын аңгы-аңгы хевирлеринин рыноктарына хыналдаларны доктрамал чоруткан.

Монополисти бүдүрүлгелеринин продукция болгаш ачы-дузаларга өртектери база тарифтерни таарыштыр тудуп келген. 2001 чылда республиканын Энергетика комиссиязы ажилдап эгелзэн, ооң эрге-хүлээлгезинге чыгып болгаш электри энергиязына тарифтерни бадылаары кирип турар. Чазак болза чурттаачы чонга хөмүрге, газга өртектери, суг-биле хандырылга болгаш канализация талазы-биле ачы-дузаларга, агаар транспорту-биле пассажирлер аргыштыраарына тарифтерни таарыштырган. Оларга республика бюджетинин акша-хөренгизинин күсели-биле дотацияны берген.

Чуртталга-коммунал ачы-дузаларына тарифтерни хамаатыларнын төлөлгө-

ринин деңгелин федералдыг стандарттарына дүүштүр доктадыр.

Эм аймаанга өртектер тургузарына контроль болгаш садып алырынын өртектеринге мөөнү-биле садарынын немелдесин таарыштыраары боттанып турар.

Сайгарлыкчы чорукту хөгжүдери. Барааннарын болгаш ачы-дузаларнын рынокка чижилгезин сайзырадыр сорулгалары Чазак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдерин деткир талазы-биле хемчеглерни алган. Биче сайгарлыкчы чорукту күрүнөдөн деткир дугайында Хоойлу телевилелерин чаа эдилгези ажилдап кылдынган. 2002-2004 чылдарда биче сайгарлыкчы чорукту күрүнөдөн деткир республика программасы хүлээп алдынган. Сайгарлыкчы ажил-чорудулганы хөгжүдүп турда, тыптып келир административтиг шаптыктарны чайладыр талазы-биле хемчеглер дугайында Тыва Республиканын Президентизинин Чарлы белекеттинген.

Биче сайгарлыкчы чорукту талазында 230 хире биче бүдүрүлгелер ажилдап турар, ында 15 муң кижиге бар, оларнын иштинден 12 муң кижиге хууда ажил-чорудулганы чорудуп турар, 57 чедир хуузу садыгда болгаш хөй-ниитинин кеменилге черинде, 8 хуузу — тудугда, 12 ажыг хуузу — үлетпүрдө хаара туттунган.

Биче бүдүрүлгелеринин продукциязынын, ажилдарынын болгаш ачы-дузаларынын ниити хемчээли 414 млн. рубль четкен болгаш 2000 чылдын биле деңгезерге, 1,4 катап көвүдзөн. Олар чурттаачы чонга телевилерин ачы-дузаларны 2001 чылда 14,0 млн. рубльге чедирген, эртен чылдын биле деңгезерге, оон 20 хуу хөй болуп турар.

Биче сайгарлыкчылар болгаш сайгарлыкчылар хөгжүлдө бюджетинден чээлилер алыры-биле инвестиция телевилелдеринин талазы-биле комиссияге 62 телевилелди кирип, оларнын 19-ун боттандыраары-биле 2,8 млн. рубль-биле акшаландырган. Коммерциялыг банкылар 27 биче бүдүрүлгелерге болгаш 104 аңгы-аңгы сайгарлыкчыларга 63 млн. рубль түнге чээлилерин берген.

Биче сайгарлыкчы чорукка инфраструктура тургузар талазы-биле ажил чоруп турар. Харылзаанын болгаш информацияны амгы үениң чепсегери-биле дериттинген делгелге залдыг болгаш аалчылар бажынын Бизнес-төп туттунуп турар. Регионал аразынын болгаш делегей харылзаалары хөгжүп турар. Тыва Республиканын Президентизинин чанында Сайгарлыкчыларнын хөй-ниити чөвүлелинин составы чаарттылган. Көдээ черлерге биче сайгарлыкчы чорукту хөгжүдеринин перспективаларынын дугайында семинарларны эрттирилген.

Садыглаашкында болгаш садып алыр ажил-чорудулгада, тудугда, пассажирлер болгаш транспорт сөөртүлгезинде чижилгелиг байдалды сайзыраан.

Биче сайгарлыкчы чорукту структурасы бараан бүдүрүлгезинин талазынче өскөрип турар. Хүн бүзүнүн хереглел продукциязынын — хөйлиг болгаш минералдыг сугун, конфеталарнын, кондитер, макарон болгаш хлеб-булочка кылыгыларнын, далганын, колбасанын, эъттиг деликатестеринин, кезектеп хапта каан эъттиг полуфабрикаттарнын, майонезинин, а ол ышкаш мебельдин бүдүрүшкүнү улгаткан.

Чөпшээрел бижик бээр. Ажил-чорудулганын янзы-бүрү хевирлеринге чөпшээрел бээрин сайзыраңгайжаар талазы-биле ажил уламчылаан. Чөпшээрел бижик бээр ажилды Тыванын чөпшээрел-даңзылаашкын палатазы, арага продукциязына монополияны хандырап талазы-биле күрүнө комитеди, Туризм талазы-биле департамент, Фармацевтика ажил-чорудулганынын талазы-биле комитет болгаш Тудуг база чуртталга-коммунал ажил-агыйн хөгжүдер талазы-биле күрүнө комитеди, а ол ышкаш күсөкчи эрге-чагырганын федералдыг органнарынын чамдык девискээр органнары боттандырып турар.

Тудуг ажил-чорудулганын чөпшээрел бижик бээр төп Тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажил-агыйн хөгжүдер талазы-биле күрүнө комитезинче, фармацевтика ажил-чорудулганын бижик бээр хүлээлгени — Фармацевтика ажил-чорудулганынын талазы-биле комитетче дамчыткан.

Тыванын Чөпшээрел-даңзылаашкын палатазы болгаш республиканын арага продукциязына монополияны хандырап талазы-биле күркомитеди ажил-чорудулганын 24 хевирлеринин талазы-биле

413 чөпшээрел бижикчелерни база 1187 чөпшээрел бижикчелерни берген, оон түннелинде республика бюджетинге 1,2 млн. рубль кирген.

Республиканын Арага продукциязына монополияны хандырап талазы-биле күркомитеди Күрсадыг инспекциязы, Россия Федерациязынын Үндүрүг албанынын ямызынын Тыва Республикада эргелели-биле кады Кызыл, Ак-Довурак хоорайларда болгаш кожууннарда үүрмектеп садар садыгнын база хөй-ниитинин кеменилге черлеринин бүдүрүлгелеринде чөпшээрел бижиктин негелделерин база арага продукциязын садарынын Дүрүмнерин сагып турарына хамаарыштыр 272 хыналданы чоруткан. Түннелинде 71,8 муң рубль түнге торгаалды онааган.

Тыванын Чөпшээрел-даңзылаашкын палатазы юридиктиг эргелиг албан черлеринин болгаш тус-тус сайгарлыкчыларнын ажил-чорудулганын хамаарыштыр 245 хыналданы чоруткан, оон 2000 чылдын деңгезерге, ол оон 3 катап хөй хыналданы чорутканын херечилзэн. Хыналдаларнын 60 ажыг хуузу кожууннарга чоруткан. Чөпшээрел бижиктерин негелделеринге хамаарыштыр 38 хажыдышкынаарны илереткен, 24 чөпшээрелди күш чок болдурган, 4 чөпшээрел бижикти узуткан.

Отчеттүг чылда күрүнө хайгааралы күрүнө стандарттарын, сертификация дүрүмнерин сагып турарына хамаарыштыр ажил-агый чорудулганынын 104 субъектизин хыналдага алган. Негелделерни хажытканы дээш оларны чайладыр дугайында 22 айтышкыны болгаш барааннарын сайгарлын хоругу дугайында 79 айтышкыны берген. 72,5 муң рубль түнге торгаал онаар дугайында 78 доктрал хүлээп алдынган. Аш-чем продукциязына 196 сертификактарны берген.

Эртен чылын ачы-дузаларга сертификацияны тыпсыр эргени Тыванын стандартизация болгаш метрология төвүнге берген. Үүрмектеп садар садыглаашкынын, ниитинин кеменилге черинин, автотранспортту септээр болгаш хандырап ачы-дузаларын сертификактаар талазы-биле 4 специалисти өөреткен. Продукциянын 8 чаа хевирлеринге техниктиг негелделерни ажилдап кылырынга биче бизнестин субъектилеринге мергежилдиг дузаны көргүскөн.

Күрүнениң метрология хайгааралы хемчээлдер чепсегтеринге 6782 единицаны хынаан, оларнын иштинден 638-и метрологтуг негелделерге дүүшпес болган.

Бойдус курлавырларын шинчилээр болгаш оларнын ажыглыгын таарыштыраар, долгандыр турар хүрээлелди камгалаар талазы-биле ажил. Казып тывар бүдүрүлгелеринин курлавыр баазанын быжыглаар сорулга-биле геологиктиг, комплекстиг гидрогеологиктиг ажилдарны, геозкологтуг шинчилелдерни, чер иштинде сугларны шинчилеп көөр ажилды болгаш геологиктиг мониторингти, чер шимчээшкынын баш бурунгаар тодарадыр талазы-биле геологиктиг-геофизиктиг ажилдарны, алдын чыдар черлерге шинчилел-үнөлээшкын ажилдарын чоруткан, ниитизи-биле 10,1 млн. рубль хемчээлга ажыг күсөттинген.

Минерал чиг эт баазанын катап тургузарына шинчилелдеринин күсели-биле республиканын бюджетинден 10 млн. рубль хемчээлге геология-шинчилел ажилдарын акшаландырган. Оон аңгыда 2,5 млн. рубль хемчээлде бүдүрүлгелерде артып калган, шинчилелдеринин күсели-биле минерал чиг эт баазанын катап тургузарына алдын чыдар курлавырларын өзүлдесинин талазы-биле ажилдар чоруттунган. Алдын чыдар шинчилелдеринин курлавырларын өзүлдесин республикада чылда казып тывар хемчээли 1148 кг турда, 342 кг болган.

Хөмүр-даш чыдар Элегести шингээди алырынын телевилээшкынын үе-чадазы доостурунун кырында келген.

Бердинген чөпшээрел бижиктерин даңзылаашкынын чоруткан, Кызык-Чадырда «Сибгеология шинчилел» кызыгаарлаттынган ниитилелден алдын казырынга чөпшээрел бижикти дедир эгиттирген.

13 гидротехниктиг тудугларга хамаарыштыр шинчилелдерни чоруткан, ол ышкаш үер үезинде сугну кады хире эртиреринин байдалын көргөн.

Суг объектилерин ажыглааны дээш телевилерден кирген акша-хөренги-биле Шуй суурда камгалал чалы (дамба) септеттинген. Бүдүрүлгенин артынчыла-

рын болгаш республиканың девискээринге оларны таарыштыр тургузар черлеринге хамаарыштыр 200 муң рубльге даңзылаашкынын чоруткан. «Кара-Хөл хөлдүн девискээринге ракета чедирикчилеринин аңгылангыш адырлыр кезектеринин дүжөр девискээринин экосистемаларынын байдалын комплекстик үнелеп көөрү» деп тема талазы-биле эртемшинчилел ажилдарын чоруткан. Хоран химикаттарны хөп шыгжаар полигонда чер иштинде сугларны мониторинг талазы-биле ажилдары доозулган. Чаа бассейн дугайында Дугуржулганын төлөвилели, а ол ышкаш Саян-Шушенск ГЭС-тиң суг шыгжамырын ажыглап турары дээш төлевир дугайында Дугуржулга белеткеттинген. Ол айтырыг чогумчалыг шийтпирлеттине бээр болза, чылдың-на республика бюджетинче 10 млн. рубль кирер.

Күрүнениң экология экспертизасы 120 төлөвилел болгаш бадыткалдык материалдарны, ооң иштинде «Элегес» шахтаны, суг мөөңнелир тудугларны болгаш «Кызыл-Хая» биче ГЭС-ке базышкын чок деривацияны тудар талазы-биле улуг төлөвилелдерни көргөн.

Бойдушту ажыглап база долгандыр турар хүрээлелди камгалаар талазы-биле хоойлужудулга негелделерин сагып турарына хамаарыштыр 260 хыналданы боттандырган. 79 протокол тургустунган, 424,5 муң рубль түнге торгаалды онаар дугайында 31 доктаалды үндүргөн, 50,1 муң рубльди тырткан.

Күрүне өңчүзүн эргелеп-башкарары. 2001 чылда «Тыва Республиканың күрүне өңчүзүн эргелеп-башкарар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу хүлээп алдынган.

Республиканың күрүне өңчүзүнүн Даңзызынче кол фондулары 455,5 млн. рубль өртектиг федералдык каттышкан 28 бүдүрүлгө, кол фондулары 799,9 млн. рубль өртектиг күрүнениң каттышкан 128 бүдүрүлгө болгаш күрүне үлүглүг акционер 42 ниитилелдер, а ол ышкаш республиканың федералдык болгаш күрүнениң 340 албан черлери кирген.

2001 чылда кол фондуларның чаа бүдүрүлгелерни ажылгалче кииргенинин күсели-биле өзүлдөзү 96,4 млн. рубль азы 7,7 хуу болган.

Тус черниң барааннарының бүдүрүлгезин хөгжүдөр сорулга-биле дараазында каттышкан күрүне бүдүрүлгелери тургустунган: «Суй-Белек», «Алгы фабрикасы», «Кидис заводу», «Юрта», «Тыватуризм», «Дус-Даг» дус уургайы, «Тыва өлүк» болгаш ескелер-даа. «Тывамасо», «Тывамолоко», «Куш фабрикасы» күрүне бүдүрүлгелери рынок экономиказынын байдалдарына чурттап чадааш, боттарынын ажил-чорудулгазын соксаткан турган мурнундагы акционер ниитилелдеринин эт-хөреңгизинин баазызына тургустунганнар. «Малчын», «Мөген-Бүрен», «Өдүген», «Ак-Бедик», «Торгалыг», «Чодураа», «Эйлиг-Хем» совхозтар болгаш кооперативтер уксаалыг малдарны өстүрер талазы-биле күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелери кылдыр эде чаарттыган. Республиканың күрүне өңчүзү кылдыр Спутник микрорайонда шериг кезээниң үш чуртталга бажынын ажылгалга киирген, шимчeves хөреңгениң 10 объектинин хүлээп алган. «Тыва геология-шинчилел экспедициясы», «Тывагаз», «Тыванефтепродукт», «Тываның машзаводу», «Терлиг-Хая», «Каа-Хем» хөмүр-даш уургайы, «Тывахарылзаинформ», ПУ-10 болгаш ПУ-1, Парлаалга бажыны күрүне бүдүрүлгелеринин болгаш ескелериниң даа кол фондуларының чөп ажылгалына хамаарыштыр хыналдаларны чоруткан. Оларнын түнелдеринин талазы-биле күрүне өңчүзүн арендага бээрин, ажыглаптынмай турар өңчүнү өске бүдүрүлгелерге азы аукционга ону садыпканынын соонда хуу кижилерге дамчыдарын чурумчудар талазы-биле хемчеглер алдынган, конкурстуг үндезинге хуваар сорулга-биле хостуг, ажыглаптынмай турар шөлдеринин курлавырлары илереттинген.

2001 чылда «Кызыл» бүдүрүлгелер аразына бажың тудар комбинаттың, «Кызыл-2» механизастаттынган колоннанын эт-хөреңгизин, Тываның геология-шинчилел экспедициязынын складын аукционга садыпкан. Акционер ниитилелдеринин акцияларынын узуткатынар чорун бөдөн, акция дээш ортумаа-биле садар өртөө 146 рубль болган азы 2000 чылдың-биле деннээрге, 5 катап өскөн.

Хүлээлгелерни күсөтпезин аренда-торлар-биле аренданың 24 керээзин күш чок болдурган, 150-ийн катап эде кылган. ЯК-42 самолетту чаа арендаторга

арендага дужаапкан, ол чорук 2001 чылдың сентябрыдан эгелээш, Кызыл – Москва – Кызыл рейстерни неделя сабында доктаамал күсөдир болгаш республика бюджетинге квартал сабында 1 млн. рубльдиң кирерин хандырар органы берген. Баштайгы санаашкыннар-биле алырга, республика бюджетинче күрүне өңчүзүн ажыглаанындан болгаш сатканындан бюджет даалгазында 1,9 млн. рубль турда, 5 млн. рубль кирип турар. 2002 чылда бүдүрүшкүнүн хемчээлин улгаттырар, кол бүгү фондуларны ажылгалы саарылгазынче хаара тудар сорулга-биле каттышкан бүдүрүлгелерниң ажил-чорудулгазына күрүнениң салдар чедирерин быжыглаар талазы-биле ажил уламчылаар.

Чер курлавырларын эргелеп-башкарар талазы-биле сорулгаларны боттандыраар негеттинип турар. Россия Федерациязынын Чер кодекзинге үндөзүлгө, республикага черге хамаарылгаларны, оларны ажыглаарына болгаш дугуржулгаларны кылырына күрүне контролонун чурумун база методтарын таарыштырып турар нормативтиг эрге-хоойлулук актыларны ажылдап кылыры эргежок чугула.

Ажыл-агыны чорудуп турар субъектилерниң саң-хөө байдалы элээн экижээш. 2001 чылда улуг болгаш ортумак 98 бүдүрүлгө 20,4 млн. рубльдиң орулгалын алган. Орулгалыг бүдүрүлгелерниң үлүү 30-ден 41,4 хуу чедир өскөн. Экономика адырына ниитизи-биле карылгалары 18 хуу, а үлөтүргө ийи ажыг катап кызырган. Тудуг болгаш харылзаа орулгалыг бооп турар. Ооң-биле кады ажыл-агының хөй адырлары, ылангыя чуртталга-коммунал ажыл-агыны карылгалыг болган.

Саң-хөөнү экижидер ажылды ийи угланышкын-биле чоруткан: буураашкынын сагындарынынче угланган судка киирбес ажылды болгаш судка кииргеш, рынокту ажыкы эвээш өңчү эелеринден хостаар ажылды чоруткан.

Улуг болгаш социал ужу-дузалыг он бүдүрүлгелерге мониторингини чоруткан. Төлөвир-санажылга чурумун организацияларнын сагырына контроль хандырар ведомстволар аразынын девискээр аайы-биле баланс комиссиязына юридиктиг 55 албан черинин саң-хөө байдалын чугаалажып көргөш, оларнын 21-ге боттарынын хүлээлгелерин 73,6 млн. рубльге таарыштырарын сүмөлзөн. Бюджетке өрелиг организациялардан 140 млн. рубль хире төлевирлер кирген.

Үндүрүг болгаш суд органнары боттарынын ажил-чорудулгазын ара каггаш, үндүрүг төлевирлери кылбайн турган бүдүрүлгелерни узуткаар ажилдарны чоруткан. Күрүнениң төлээлеткен кижилер коллегиясы 153 организацияны узуткаар дугайында шийтпирни хүлээп алган, арбитраж суду буураашкына таварышкан 90 кеземче хөреңгезин оттурган, 36 херекке бүдүрүлгө конкурзун чарлаан. 9 организациянын, ооң иштинде «Сут» АН-ге, «Тыва-Лада», «Опт болгаш розница», «Спрут», «Тыва мебель» ажык акционерлиг ниитилелдерин өңчү эелерин солаан, ол ажил бүдүрүлгени катап тургузар азы эдил чаартыр талазы-биле ажилдаар черлерни тургузар чүгээр түнелдерни берген. Өрелиг бүдүрүлгелерин өңчүзүн саткаш, 1,2 млн. рубль шалың өрөзин дуглаан, өске кредиторлар-биле санажылганы база кылган.

Республиканың Чазаа улуг болгаш социал ужу-дузалыг бүдүрүлгелеринин болгаш организацияларнын саң-хөө байдалын кадыкшыдарынче моон-даа соңгаар кичээнгейни угландырар, бүдүрүлгелеринин ажыктыын бедидер боттуг хемчеглерни алыр.

Даштыкы экономиктиг ажил-чорудулга болгаш девискээрлер аразынын кады ажылдажылгазы. Дээди деннелге Дугуржулга, Россия Федерациязынын Чазааның болгаш Моолдун Чазааның аразында керээ бот-бодунга ажыктыг садыг-экономиктиг харылзааларны улам ынай хөгжүдөргө идигни берген. Республика Чазааның болгаш Моолдун Убса-Нур, Завхан, Копду аймактарынын аразында садыг-экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш культура кады ажылдажылгазынын 2001-2005 чылдарда керээзин чарган.

Кызыгаар чоогунун кады ажылдажылгазын хөгжүдөргө болгаш Тывага база Сибирь девискээрлеринге консул ажылын чоокшулаштырары-биле Моолдун Чингине консул черин октябрыда тургускан, ажылдап турар. Россиянын Даштыкы херектер ямазынын төлээ чери ажыттынар.

Республиканың Чазаа элээн каш чылдарнын дургузунда амгы үениң каайлы болгаш кызыгаар чоогунун инфра-структуразын тургузар дээш ажылдап келген. Делегей стандарттарына дүгжүп турар, машиналар эртер «Хандагайты» пунктуда каайлы терминалынын тудуун дооскан. Ындыг терминалдарны Цагаан-Тологой болгаш Шара-Суурда база тудуп турар. Эрттирилге пунктуларын тудуруна 3 млн. долларны чарыгдар.

2001 чылда даштыкы садыг-саарылгазы 5,8 млн. доллар болган азы ооң мурнундагы чылга деннээрге, 2,5 катап өскөн.

Эрткен чылга бодаарга, даштыкы садыглаашкын 3,8 катап өскөн. Даштыкыже далганы, чигирни, кондитер кылыгыларын, суг продуктуларын, соктарын, минералдыг сугларын, газтан суксуннарны, машиналарны саткан.

Кири сөөрткен барааннарнын хемчээли АКШ-тын 1,2 млн. доллары азы 2000 чылдың деннелдине дүүшкөк болган. Республиккаже эътти, янзы-бүрү кештерни, хой дүгүн Моолдан, машиналарны – Украинадан, санитар-гигиена барааннарын Нидерландылардан кири сөөрткен. Узбекистан-биле садыг-экономиктиг харылзааны тудуп турар.

Экспорт-импорт операцияларын тургускан кол бүдүрүлгелер «Енисей - Хуан-Хы» деп садыг төвү КХН, «Тыва аңныр» корпорация, «Алтай» СПК, «Тываның хевистер КУБ», «Ойнаа» артелиниң алдын тывыкчылары, «Тыва хлебпродукт» ААН болгаш ескелер-даа хамааржыр. Даштыкы экономиктиг ажил-чорудулганың киржикчилеринге Кызыл – Хандагайты – Улаангом аразынын автобус аргыжылгазын организациястан.

Девискээрлер аразынын харылзаазы. Москва хоорайнын Чазаа Алтай, Бурятия, Хакасия республикалар болгаш Красноярск крайнын чагыргазы-биле садыг-экономиктиг, эртем-техниктиг, культура кады ажылдажылгазынын талазы-биле керээлерге ат салган, оларны күсөдир дугуржулга хемчеглеринин протоколдарына база ат салган. Республиканың ямылары болгаш ведомстволары, бүдүрүлгелер чогуур керээлерни боттарынын ажил-агынын аайы-биле чарган.

Чазактын даштыкы экономиктиг болгаш девискээр политиказы республиканың бүдүрүлгө дензүүрүн эки шынарлыг хөгжүдөргө, чурт иштинин болгаш даштыкы рыноктар-биле адааннажылгазын күштелдиреринче угланган.

III. ЭКОНОМИКАНЫҢ БОТТУГ СЕКТОРУНУҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ

Үлетпүр. 2002 чылда республиканың Чазаа онза кичээнгейни үлетпүр бүдүрүлгелеринин эжылын турумчударынынче угландырып, чаа бүдүрүлгелерни тургузарынче, ажылдап турар бүдүрүлгелерин чаартырынче, саарылга хөреңгилерин өстүреринче угландырып келген.

Үлетпүр бүдүрүлгезинин ниити хемчээли өскөн, 1127 млн. рубль болган. Мурнундагы чылга деннээрге, ол электрэнергетикага, одалгага, арга-арыг болгаш ыш болбаазырадыр, чик, аш-чем, полиграфия үлетпүрүнге, тудуг материалдарынын, тудуг материалдар үлетпүрүнге, алдын тывыжына өскөн.

Энергетика. Республиканың бүдүрүчү күштеринин ажилдаарынын болгаш хөгжүүрүнүн энергетиктиг айыыл чок чоруун, а ол ышкаш чоңунд амыдырал ажил-чорудулгазын хандырарын «Тыва-энерго» АН болгаш «Тыва коммунэнерго» КУБ чорудуп келген. 2001 чылда энергияга хереглелдин өртөө 265,3 млн. рубль азы үлетпүр бүдүрүлгезинин хемчээлинин 23,5 хуузу болган. Бүгү хевирлеринин электри дамчыдар шугумнарынын узун дурту 15 муң км, подстанциянын саны 793 ажыг. Дизельдиг электри станцияларынын ниити күчүзү 5690 муң кВт/шак болган, Кызыл ЧЭТ болгаш дизельдиг электри станциялары 41 млн. кВт/шак электри энергиязын ажилдап кылган, 595 млн. кВт/шак электрэнергияны Россиянын чангыс аай электри системазындан алган. 1187 муң Г/кал чылыг энергиязын ажилдап кылган.

Чылыг берикчилери 3 улуг ЧЭТ-тен тургустунган: оларда 11 котлоагрегат бар, 6 ортумак болгаш 52 үүрмек коммунал котельналар бооп турар. Кышкы үеде ажилдаарына энергетиканың бүгү объектилерин белеткээн. Чылыг четкилеринин узун дурту 234 км. бооп турар. Кышка белеткел үезинде эргижирээн 16,2 км. узун чылыг четкилерин солаан. 100 ажыг хевирниң дериг-херекселдеринге 45 млн. ажыг рубльдиң септелгелерин

чоруткан, ооң иштинде 8 турбогенераторларны, №9 котлоагрегаттын каң-куяк херекселдин, №10 котелдун бус чылыдыкчызын, №11 котелдун суг дамчыдар хооргалын, №14 котелдун экономайзерин, Кызыл ЧЭТ-тиң котел-дузалал дериг-херекселдерин солаан. Ак-Довурак хоорайда ЧЭТ-те 3 котелду бүрүн белеткээн, хемсуг арыглаар херекселди солаан. Хову-Аксы суурда ЧЭТ-тиң турбиналарын заводтун чаа херекселдерин-биле септеп эгелээш. Электри дамчыдар шугумнуң 1716 чагыларын септээн, 117 км. сывырындактарны солаан. Бюджет адырынын албан черлеринге болгаш чоңга 210,2 муң тонна хөмүр-дашты азы ооң мурнундагы чылдан 37,7 хуу хөйүнү садып-сайгарган. «Республиканың одаар чүүл сайгарар конторазы» КУБ-тун автопарынын чаартырына 2,4 млн. рубльди бергеш, 4 КамАЗ машинаны садып берген.

Кызыл-Хая суурда 165 кВт күчүлүг гидроэлектростанцияны ажылдап киирген. Кызыл ЧЭТ-ти чаартыры уламчылап турар, 15 млн. рубль капитал салышкынын шингээди алган. Каргы, Чаваш, Хам-Сыра хемнерге бичиг ГЭС-тер тударынын 5 төлөвилелин ажилдап кылган. Алган бо хемчеглер республиканы электри-чылыг-биле озал-ондак чок турум хандырар органы бээр.

2003 чылга чедир одалга-энергетика комплекзин хөгжүдөр программаны күсөдир – 2002 чылда энергетиканың кол сорулгазы болур, ол програманы Чазак доктаалы-биле бадылаан болгаш бүдүрүлгени хөгжүдөргө, бар күчүлериңиң долу ажылдаарынче, кадрларны быжыглаарынче угландырган.

Одалга үлетпүрү. Россиянын хөмүр-даш үлетпүрүн эде кылырына ооң «Каа-Хем уургайы» КУБ-ту чаартырына күрүне деткимчеи кылдыр 13,3 млн. рубльди үзүп берген, ону технолотуг дериг-херекселдерни чаартырына ажыглаар. Республиканың инвестиция программаның хөреңгизи-биле 6,5 млн. рубль өртектиг үттеп-казар станокту садып алган. Чыл төнчүзүнде хөмүр-даштын хостуг өртөө 312 рубль, республика Чазаанын таарыштырып турары чоңга садар өртөө 211 рубль болган. Бюджетке хуусаазы эрткен 16 млн. рубль өрелерни эгиткен. Хөмүр-даш уургайынын составындан дус казар разрезти аңгылаан. «Каа-Хем» хөмүр-даш уургайы КУБ-тун удуртулгазын солаан. Алдынган бо хемчеглер бүдүрүлгениң экономиказын экижидеринге дузалаан, бүдүрүлгө хемчээли өзер. Хереглелдерге 575 муң тонна хөмүр-дашты азы 2000 чылдаазындан 10 хуу хөйүнү сайгарган. Хөмүр-даш кадынын кырын чазар ажилдарны күсөткен, 2,6 млн. куб-метр азы ооң мурнундагы чылдаазындан 14,5 хуу хөйүнү кылган.

Чонну, социал адырнын албан черлерин хандырары-биле 10,2 муң кубметр одаар ышты белеткээн.

Тываның хөмүр-даштын адааннажыр аргазын бедидери-биле Элегестин хөмүр-даштын черин шингээди алыры, адырны демонополизаастаары, транспорт чарыгдалдарын кызырары онза чугула бооп турар.

Чоннун кичи бүрүзүнге онааштыр коммунал-амыдырал хереглелинге сууткан газты ажыглаар талазы-биле ийги республика Россияда ийги черни ээлеп турар. Кожууннарнын чуртталга фондузунун 53 муң квартираларында газты киирген. Хереглелдерге 1700 тонна газты азы 2000 чылдаазындан 31,2 хуу хөйүнү сайгарган. Газ хандырылганынын четкилерин болгаш дериг-херекселдерин бүзүрелдиг ажыглаар талазы-биле ажилды чорудары уламчылап турар. Чазактын доктаалына дүүштүр «Тыва газ» КУБ-ту техниктиг эде дериири-биле 1,3 млн. рубль хемчээлди капитал салышкынын боттандырган, Кызыл хоорайга газ чып шыгжаар станцияны тударынын техник-экономиктиг үндезинерин ажилдап кылган. 2010 чылга чедир республиканың газ ажил-агынын хөгжүдөргө программанын ажылдап кылып турар.

113 муң тонна азы 2000 чылдың деннелдинден 19 хуу хөй нефть-продуктуларын республикаже сөөртүп киирген болгаш сайгарган.

Алдын тывыжынын хемчээли 276,5 млн. рубль, үлетпүр бүдүрүлгезинин ниити хемчээлинге үлүү 24,5 хуу болган. «Ойна», «Тыва» артелидерин алдын тывыкчылары алдын тывыжын өстүргөн, а «Тыва алдын» ФКУБ, «Восток» ХКН, «Тываның геология-шинчилел экспедициясы» КУБ тывыш ажылын эвээжеткен.

Металл ажилдап кылыр бүдүрүлгелер продукция бүдүрерин 12,8 млн.

нага септелгени чоруткан. «Войхор» КУБ-ка кидисти ине-биле даараар бүдүрүлгенин дериг-херекселдерин садып берген. «Суй белектер чеги» объектиге септелге-тудуг ажылдарын чоруткан. Пор сава кылыгылары бүдүрерин шингээди ап эгелзэн. «Кызылдың дааранылга фабрикасы» КУБ дериг-херекселдерин садып алган, саарылга хөрөңгизи өскөн. Ак-Довуракта дааранылга-трикотаж фабрикасында аргыыр улуг машинаны, трикотаж болгаш ук кылыгылары бүдүрер станокту тургускан. Катап тургускан бүдүрүлгелерде ажылдаар 194 черни тургускан.

Аыш-чем үлөтпүрүнүн бүдүрүлгелери отчеттуг чылда 280 млн. рубльдин продукцияларын бүдүргөн, ооң мурундагы чылга деңизерге, 110,2 хуу өскөн. Септелге-катап тургузар ажылдарга 2 млн. ажыг рубльди үзүп берген, 3,2 млн. рубльге чиг этти садып алган.

Эът болгаш эъттен продуктулар, чалаң сүт, балык аймаа, ногаалар консервалары, эъттен чартык фабрикалар, хлеб болгаш хлеб-булочка кылыгылары, кондитер база макарон кылыгылары, минералдыг суг, водка, алкоголь чок суксуннар, мороженое бүдүрери көвүдээ.

«Кызылдың хлеб комбинаты» ААН, «Макаронүлөтпүр» КБ, «Кызылдың пиво заводу» КБ, «Тыва эът» КУБ, Хереклекчилер эвилелинин үлөтпүр комбинаты бүдүрүлгө өзүлдөзүн чедип алганнар.

Мурнундагы чылга бодаарга, бүдүрүлгө хемчээлин. «Тыва тараа продукт» ААН, «Тараа» КХН, Туранның хлеб заводу ААН болгаш өскөлөр-даа кудулатканнар.

Электрлиг бус котелун тургузары-биле «Макаронүлөтпүр» КБ-ге Чазактын үзүп берген хөрөңгизи технологтуг херекселге чарыгдалдарны барык 2,5 катап кызырган, продукциянын бот-үнези чигээ. Макарон кылыгыларын халтаар автоматты тургускан, 5 хевирниң матрицтерин, өңүг сава материалдарын садып алган, 9 янзы аттыг продукциянын ассортиментиин калбарткан.

Септелге-катап тургузар ажылдарны чорударына, колбаса цегин чартырынга Чазак «Тыва эът» КУБ-ка республика бюджетинден 1,6 млн. рубльди үзүп берген. Мал садып алыры-биле 1,2 млн. рубль чээлини база берген.

Урулгарга эът консервалары бүдүрер талазы-биле цехти тударына федералдыг бюджеттен 8 млн. рубль берген. «Урулгар чеми» болгаш «Кондитер фабрикасы» деп күрүнени унитарлыг бүдүрүлгелерин тургускан.

Бүдүрүлгө деңжигүүрүн хевээр арттырар болгаш бюджет албан черлерин шынарлыг сүт продуктулары-биле хандыраар дээш республиканың Чазак «Тыва сүт» КУБ-ту тургускан, ооң котельнязын чартыры-биле инвестиция программасын 775 муң рубльди үзүп берген, сүт садып алыры-биле 800 муң рубль чээлини берген. Ооң ажил-чорудулганын отчеттуг чылдың ийги чартында катап тургускан болгаш 143 тонна чалаң сүттүң продукциянын болбаазырадып кылган.

Көдээ ажил-агы. 2010 чылга чедир үеде республиканың хөгжүлдө концепциясына дүүштүр Чазактын күжениши-киннерин ажыктыг агроүлөтпүр комплекзин тургузарынче, Көдээ ажил-агы продукцияларынын чижип-адааннажыр аргалыг рыноктарын тургузарынче утландырган.

Тыва Республиканың Чазаның болгаш Россия Федерациясынын көдээ ажил-агы яамызынын аразында кады ажилдажылга дугайында Дугуржулганы кылган.

Федералдыг бюджеттен көдээ ажил-агынын бараан бүдүрүкчүлеринге дотация болгаш компенсация хевиринин 16,6 млн. рубль хөрөңгизин берген азы лимиттен 99 хуу хөй. Төрүүр шээр малдын баш санын өстүрери-биле юридиктиг албан черлеринге, арат (тараачын) ажил-агыларынга 16,2 млн. рубльди азы 100 хууу берген. «Кызылдың куш фабрикасы» КУБ-ту чартырынга 2,0 млн. рубльди, «Чылыг комбинаты» КУБ-ка 1,4 млн. рубльди берген.

Республика бюджет дотациялыг бооп турза-даа, көдээнин бараан бүдүрүкчүлеринге үрезин, кывар-чаар материалдар, далган, ветеринария эмнери садып алырынга дузаны көргүскөн. Чернин үнүш-дүжүткүрүн бедидеринге, чер тургузуунга, фитосанитар ажилдарына акшаландырышыккынны кылган. Ниитизи-биле республика бюджетинин янзы-бүрү адырларын 23,6 млн. рубльди үндүрүп берген, ооң иштинде кассаларда хөрөңгилерин түр чедишпейн турарын дуглаары-биле 15 млн. рубльди, мал продукцияларын бүдүреринге дотация, компенсация кылдыр 2 млн. рубльди, төрүүр малдын баш санын көвүдөдиринге — 4,2 млн. рубльди берген. Лизинг эзугаар келген 21 тракторну ам ажилдап турар болгаш чаа тургузар МТС-терге

бээр.

Отчеттуг чылда ниитизи-биле көдээ ажил-агы 1681 млн. рубльдин ниити продукцияларын бүдүргөн, 2000 чылдагы өртөктер-биле алырга 101,1 хуу болган.

2001 чылдың апрель айда «Тыва Республиканың агроүлөтпүр бүдүлгезин турум хөгжүдеринин байдалы болгаш ону хандыраарынын сорулгалары» деп темага РККА-ның Сибирь салбырынын эртемденнери киришкен эртем-практиктиг конференция болган.

Чер харылзаалары. Чер участоктарынын техниктиг үчедун чорудары-биле «Тыва Республика талазы-биле чернин кадастр палатасы» деп күрүнениң федералдыг албан черин тургускан. Ол албан чери кожууннарда 15 филиалдыг. Республика бюджетинге хамаарыштыр черлерин баш удур реестрин хевирлеп тургузарына Чазак республика бюджетинден хөрөңгизин үзүп берген.

Чернин кадастр үнелелинин талазы-биле ажилдар дооступ турар. Чер участоктарынын кызыгаарларын (көдээ ажил-агы бүдүрүлгелеринин ажыглап турары) бүртүкөп, чурумчудар ажилдар уламчылап турар.

Чер ажылы болгаш чер ажыгалы. Чазак «Үнүш-дүжүткүр болуру» деп программага дүүштүр тарылга кампаниянын чорударына 15 млн. рубль чээлин, үрезинер болгаш кывар-чаар материалдар садып алырына 10 млн. рубльди берген. «Тываагроснаб» ААН 2000 чылдазын 1,7 катап хөй азы 3,8 млн. рубльдин артык кезектерин болгаш материалдарын сайгарган. Суг ажил-агы организациаларынын кол ажил-чорудулганын 14 инженер сугтарылга системанын байдалын чогуур деңгелге арттыраарынче болгаш деткиринче, ниитизи-биле 14 муң гектар ажыг черде арат болгаш үрүмек ажил-агыларын суггарылга системаларын катап тургузары-биле дузаламчы көргүзеринче утландыган.

Республикага ниитизи-биле тараа культураларын ооң мурнундагы чылдазын 13 муң хире га көвүдөткен, картофельди 28 хуу, ногааларны 30 хуу хөйү тараан.

Ынчалза-даа 2001 чылдың июнь-июль айларда республика девискээринге бойдус халавынга хамааржыр хөзүн кааннаашкыны болган. Ооң түннелинде 8,2 муң га тарылга шөлү сандан үнгөн. Тарааның ниити чыылдазы 22,2 муң тонна болган, оларны аштаар-арыглап кээрге 2000 чылдазын 10,8 хуу эвээш болган. Ынчангаш республикага **тараа рыногу** дүшкүрүлүг бооп арткан.

Картофель болгаш ногаалар рыногу турум арткан. Чазак, ооң мурнунда чыл-биле бир дөмей, көдээнин херектели улуг чоунуга картофель үрезини садып алыры-биле дузаламчыны көргүскөн. Картофель дүжүдүнүн ниити чыылдазы 2000 чылдың деңгелинде 6,8 муң тонна хөй болган, 8,9 муң тонна ногааларны азы мурнундагы чылдан 3,6 муң тонна хөйү чыгган. Хереклекчилер эвилелинин үлөтпүр комбинаты 163 түб. ногаалар консерваларын азы 2000 чылдазын 1,9 катап хөйү белектээ.

Мал ажылына бүгү категорияларын ажил-агылары Курстаткомун баш удур санаанын эзугаар 2001 чылда 28,4 муң тонна дириг малды болгаш куштарны өстүргөн, оон 14 муң тоннаны сайгарган, бо дээрге 2000 чылдың деңгелинде хөй болган. Хаваннарның, ивилерин баш саны кызырлыр чоруун доктааткан. 2000 чылдың деңгелинге бодаарга, хөй, өшкүнү баш саны 9,0 хуу өскөн. Саар инектерин, чылгы болгаш төвөлөрин саны кызырлыр чорукту эвээжеткен. 2000 чылдың деңгелинге бодаарга, ажил-агыларын бүгү хевирлеринге мыйыстыг бода малдын баш саны 0,8 хуу кызырлыган.

Сүт продукциянын рыногунга ажил-агыларын бүгү категорияларын 47,3 муң тонна сүттү бүдүргөш, 17,6 муң тоннаны сайгарган азы 2000 чылдың деңгели хевээр арткан. Продукцияларын кол нуруузуң бюджет адырынын бүдүрүлгелеринге болгаш организациаларына сайгарган.

Дүк болгаш алгы-кеш чиг эдинин рыногу. Чоокку үеге чедир-ле дүк болгаш алгы-кеш сайгарары нарын турган. «Тываның хевистер» КУБ-та дүк, хевис-аргылга бүдүрүлгезин, хөй кезинден тон даараар цехтерни ажилдап киирген. Бо продукция үнелиг бараан алган. 2001 чылда ажил-агыларын бүгү хевирлери 770 тонна дүктү белектээ, 632 тоннаны саткан, «Тываның хевистер» КУБ-ка 132 тонна дүк кирген, 287,2 тонна азы бода малдын 19 муң кезин, 98,8 тонна азы шээр малдын 16,4 муң кезин белектээ. Хөй болгаш өшкү дүгүн, бода болгаш шээр малдын кештерин эттеп кылбайн, үндүр сөөртүп сайгарары уламчылап турар. Мыйыстыг бода малдын болгаш аът кештерин эттеп-болбаазырадыр цех

ажыдар органы өөренип көөрү эргежок чугула.

Көдээ ишчилерин кол сорулгазы — ол дээрге ажыктыг бүдүрүлгени хевирлеп тургузары, көдээ ажил-агы бүдүрүлгезиниң чижип-адааннажып шыдаар рыногун тургузары. Мал ажылын хөгжүдөр төлээде, онза кичээнгеи мал коданнарын, малдын продуктулуг шынарын катап тургузарынче салыры чугула бооп турар. «Тыва» деп күрүнениң уксаажыдылга каттыжышыккынын ажилын катап тургузар херек. Ол болза уксаалыг малдын кол бүдүрүлгези-дир. Чазак отчеттуг чылда уксаажыдылга херээниң талазы-биле күрүнениң 9 унитарлыг бүдүрүлгезин тургускан, оларны уксаажыдылга болгаш генофонд ажил-агынын федералдыг реестринде киирген, 2002 чылда федералдыг бюджеттен чээлини алырлар. Малдын бүгү хевирлерин баш санын камгалап арттырар төлээде, ветеринар-профилактика хемчеглерин чогуур үезинде болгаш долу хемчээлге чорудары, «Бруцеллез-биле демиселдин сонгаарладып болбас хемчеглери» деп тускай сорулгалыг программаны хүлээп алырын дүргөдери эргежок чугула бооп турар. Көдээ ажил-агы бүдүрүлгезинин улам ындагы турум өзүлдөзүн хандыраары-биле база чээли айтырып шийтпирлээри-биле «Россиянын көдээ ажил-агы банкызы» ААН-ниң директорлар чөвүлели ооң тыва филиалын Кызыл хоорайга ажилдар шийтпирни хүлээп алган. Амгы үеде оон организастыг түннел ажилдарын чорудуп турар.

Аңныр алгы-кеш чиг эдинин рыногу. 2000-2001 чылдарын аңныр сезонунда республиканың аңчылары 51 муң дин, 2,1 муң киш кештерин болгаш өске-даа чүлдери белектээ, оларнын ниити өртөө 4,3 млн. рубль болган. Чазак аңныр-тывыш ажил-агыларын ажил-чорудулганын таарыштыраары база тывышты, аңныр продукциянын белектээрин болгаш сайгарарын чурумчудары-биле Таарыштырылга чөвүлелин тургускан, 2001-2005 чылдарда аңныр-тывыш ажил-агынын хөгжүдеринин тускай сорулгалыг республика программанын бадылаан, «Тыва аң кежи» КУБ-ту тургускан. Дириг амытаннар объектилерин ажилдаар эргенин ур хуусаалыг чөпшээрелдерин беш черге берген.

2000-2001 чылдарын аңныр сезонунда аңнаар чурум хажыткан 360 таваарлыгы сойгалаан, хажыдыкчыларга 123 муң рубльдин торгоалын онааган.

Төтчөлөкчилер-биле демисел талазы-биле Таарыштырылга чөвүлелинин, Күранныр хайгаарал албанынын, ИХЯ-нын болгаш аңчылар база балыкчылар ниитилелинин кады ажылын күштелдирери эргежок чугула.

Балык продукциянын рыногунга тывыш бүдүрүлгелери болгаш бригадалары иштики суг хөөлбектеринден 141 тонна балыктарын туткан азы 2000 чылдың деңгелинге бодаарга, 114 хуу болган. «2000-2005 чылдарда Тыва Республикага балык ажил-агынын хөгжүдөр талазы-биле хемчеглер дугайында» Россиянын балык ажил-агынын баштаар черинин болгаш республика Чазаның кады үндүргөн доктаалын боттандыраар ажилдарны чорудуп турар. «Сибиринин телевизел эртем-шинчилел институту» дээр балык ажил-агы институту-биле керээни чарган. «Тыва балык ажил-агы» деп катап тургускан КУБ-ка эртемденнерни хаара тудуп тургаш, балык тудар сугларын продуктулуг анализин кылып ужурулуг. Оларны ажилдаарын база тодардыр. Балык ажил-агынын хөгжүдери-биле хүлээп алган программаны боттандыраар дээш балык тудар организациаларын болгаш хууда сайгарлыкчыларын күженишикиннерин каттыштырар ажилды уламчылаар.

Күрүнениң **арга-арыг албаны** 11002 муң гектар чернин арга-арыг, арга-культура болгаш өртке удур ажилдарын боттандырып келген. 800 га черин чаш ыяштарын кезип арыглаан, 372 га черин ирик ыяштарын аштаан. 5600 га черге ыяштарын олуртуп, 519 кг үрезинерни белектээ.

Санитар ажылы чорудуп, кескен ыяштарын болбаазырадырынын күсели-биле 10 муң куб. метр херектиг ыяштарын, 12 муң куб метр одаар ыяшты белектээ. 4 млн. рубльдин бараанын продукциянын бүдүргөн. Арга-арыг ажил-агынын бүдүрүлгелери 1,7 млн. рубльдин продукцияларын, ооң иштинде 841 центнер пөш тооруун, 20 центнер киш-кулаан белектээ. 151 муң рубльдин 98 центнер каттарын чонга сайгарып саткан. Пөш тооруун арыглаар болгаш савалаар шугумну ажилдап киирген. Арга-арыг ажил-агынын чорудуп тургаш, 11,3 млн. рубльдин хууда хөрөңгизин ажилдап алган. 2001 чылдың дургузунда 297 арга-арыг өрттери болган. 12,7 муң га чер

өрттензе-даа, ооң мурнундагы чылдан 2,1 катап эвээш болган. Арга-арыг өрттерин өжүреринге чарыгдал 3 млн. рубль болган. Федералдыг бюджеттен 2,4 млн. рубльди үзүп берген.

Транспорт комплекизи. Ачы-дуза чедиреринин тус чер рыногунда чүк сөөртүлгезинин технологиянын сайзырангайжыдып, контейнер болгаш транзит сөөртүлгелерин көвүдөткен. 975 муң тонна чүктерни сөөрткен, чүк саарылгазы 129 млн. тонна-километр азы ооң мурнундагы чылдан 22 хуу хөй болган. Пассажирылар дажылгазы 44 хуу азы 12717 муң кижини дажылгаан. Суг транспорту-биле чүк сөөртүлгези 30,8 хуу, пассажирлер аргыжылгазы 2 катап өскөн. Ужар чүүл-биле чүк сөөртүлгези 17,3 хуу кызырлыган, пассажир аргыжылгазы 11 хуу өскөн азы 32,3 муң кижини болган. Самолет-вертолет парыгынын ужар аргазын хандыраары-биле база хууда саарылга хөрөңгизин долдураары-биле «Тываның агаар шугумнары» ААН-ге 9,2 млн. рубльди үзүп берген.

2002 чылда республиканың транспорт комплекзин хөгжүдөр талазы-биле хемчеглерин ажилдап кылыры эргежок чугула алган. Орук шимчээшкенин айыыл чок болурун хандыраары-биле пассажир аргыжылгазына чөпшээрел болгаш инспекция контролон шыңгырадыры чугула.

Орук ажил-агы. Республикада ниити ажилдап автомобиль оруктарынын узун дурту 3,9 муң км, ооң иштинде федералдыг М-54 оруктар 622 км болгаш 223 көвүрүлгү. Оларны өңчүндү янзы-бүрү хевирлеринин 19 организациазы ажаап-тежээп турар, ажилдап турар кижилерин саны 1,75 муң.

Орук фондузунун бюджетин 282 млн. рубльге күөсеткен азы 2000 чылдазын 2,1 катап бедик. Федералдыг М-54 автооруктуң акшаландырышыккын күсели-биле 32,5 км оруктуң септелгезин дооскан, 94,9 млн. рубльди шингээди алган, 43,8 млн. рубльди оруктарны ажаап-тежээринге чарыгдан. Девискээр автооруктарын септээринге болгаш ажаап-тежээринге 129,2 млн. рубльди субвенция, дотация-биле чоруткан. Хандагайты — Торгалыг аразынын автооруун, Алды-Ишкин, Кызыл-Даг, Ак-Суг, Дүрген хемнерде көвүрүлгелерин ажилдап киирген. Мугур-Аксы — Кызыл-Хая, Бояровка — Тоора-Хем аразынын автооруктарын тударын, Кызыл хоорайда кудумчу оруктарынын четкизин кылып ажилдар уламчылаан. Улуг-Хемни кежилдир көвүрүгү септээри доостурунуг кырында келген. 95,5 млн. рубльди шингээди алган.

Орук техниказын: хар аштаар машинаны, таарыштыр кошкан 4 орук машиназын, 4 бульдозерни, 4 автогидерни, асфальт-бетон заводунун үүрмектеп-сорттаар корпусун садып алырына 12,6 млн. рубльди берген. 2010 чылга чедир автомобиль оруктарынын четкизин сайзырангайжыдар болгаш хөгжүдөр программаны бадылаан.

2002 чылда Эрзин — Качык — Кунгур-туг аразынын оруун тудуп эгелээр, Бояровка — Тоора-Хем болгаш Мугур-Аксы — Мөген-Бүрен аразынын автооруктарын тударын уламчылаар.

Харылзаа болгаш телевидение. Харылзааның кабель шугумунун шейлүп чоруткан хемчээли 204 километр, радиорелейлиг — 1282, агаарың — 858 километр болуп турар. Телефонун сырыны 100 чурттакчыга онааштыр 11 телефон, көдээ черлерде 4,5 болуп турар. **Телефон четкизинин** 29,7 муң номери ажилдап турар азы ниити монтажтаан хемчээлдин 60,9 хуузу болуп. Телефон харылзаанын четкизин хөгжүдеринин телевизелдерин күөседиринге 3,8 млн. рубль хемчээлди капитал салышыккынын лимиттерин шингээди алган. Телефон четкизин монтажтаарынын хемчээли Кызыл хоорайда 3 муң номерге улгаткан. Ону көдээ черлерге 1,0 муң номер чедир калбартыры-биле Бай-Хаак, Сарыг-Сеп суурлар 8 млн. рубль хемчээлди капитал салышыккынын алганнар. Карточкалыг таксофоннар четкизин херекселдерин дерип кылган. Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл кожууннарда радио-телефон харылзаанын калбартыры-биле 200 номерниң дериг-херекселдерин сөөртүп эгелзэн. Ак-Довурак хоорайда телефон четкилеринин эде дерилгезин доозуп турар. Каа-Хем суурда АТСК-ны 1200 номер чедир калбартыры-биле дериг-херекселдерин садып алган. 12 кожуун төвүнде хоорайлар аразынын автоматтыг харылзааны, пейджинг харылзаанын ачы-дуза чедирер номенклатуразын калбартааны, 450 абонентилиг «Интернет» информация четкизи электрлиг харылзаалар белдирлеринин экономикаын экзидеринге код үндөзүн болуп турар. Электри харылзаанын ачы-дуза чедирилгезинден кирген орулга 64,2 млн.

рубль болган, ол 2000 чылдан 30 хуу хөй. Хоорайлар аразының телефон харылзааларының талазы-биле орулганын өзүлдө 21 хуу, кол ажил-чорудулгандан орулга 2,9 млн. рубль болган.

Дамчыдылгалар четкилерин чаартырының, хоорайлар аразының телефон харылзааларының деңгелинге санныг четки участоктарын тургузарының оруу-биле телефон харылзааларының хөгжүлдө уламчылаар. Кызыл – Эрзин, Кызыл – Кызыл-Мажалык аразының харылзааның радиорежайлыг шугумун сан системаның шилчидер, Минусинск – Кызыл аразының төп радиорежайлыг харылзаа шугумунун тудуун кылыр ажилдары боттандырар.

Почта харылзааның бүдүрүлгелеринин четкизи отчеттук чылда калбарган. 100 муң чурттагы чонга 40 бүдүрүлгө оонажыр. Эрткен чылга деңгээрге, ниити орулга 7,9 млн рубль улгаткан азы 38,2 хуу. Почта чедирер автомобиль парыгын чаартырынга 350 муң рубльди үндүргөн, 4 тускай машинаны садып алган.

Бүдүрүлгелерге почта чедирелгезинин үлүүн улгаттырар солчулга структурасын өскөрткөн, дүргөн почтаның ачы-дуза чедирелгезинин өзүлдө, почта харылзааларының 10 белдири калбар-тыры болгаш эде дериири, чедирер бүдүрүлгелерин улгаттырары, адрестиг информацияларның почта чедирелгезин автоматтыг саналга системаның непередири көрдүнгөн почта харылзааның хөгжүлдөзинин программазын 2005 чылга чедир ажилдап кылыры чугула болуп турар.

Республиканың девискээринде Ниити-россияның 6 телевидение дамчыдылганын программаларын дамчыдып турар: ОРТ, РТР, НТВ, ТВЦ, РЕН ТВ, ТНТ. Телепрограммаларның кол техниктиг дериг-херекселдери болза 60 чылдарда кылган чер кырының дамчыдар станциялары («Якорь», «Зона», «Дождь-2») болуп турар, олар мораль болгаш физика талазы-биле эргижирезин, боттарының курлавырын ажилдап каапкан. Тус черинин телевидение программаларының сигналдарын үлээрин «Орбита», «Экран» дээр радиорежайлыг шугумнарның болгаш харылзааның спутник системаларының четкилеринин дузазы-биле боттандырып турар.

ВГТРК-ның федералдыг каттышкан бүдүрүлгезинин филиалы, радиотелевидениедин дамчыдар төвү сөөлү ийи чылда дериг-херекселдерин ажилдаар аргашинезин хандырып турар. 2002 чылда телевидениени болгаш радио дамчыдылганы хөгжүдөринин талазы-биле хемчеглерни ажилдап кылыр ужурулг. Тус черинин теле болгаш радио дамчыдылгалары-биле чурттагы чонну хаара тударын калбаргыры чугула.

Тудуг комплекзи. Эрткен чылга деңгээрге, 2001 чылда инвестиция программазы дыка улгаткан. Бүгү үндөз-инерин саң-хөө күсели-биле 635,8 млн. рубль хемчээлди инвестицияларын шингээди алган. Оң иштинде федералдыг саң-хөө үндөз-инерин күсели-биле 220,6, республика бюджетинден – 364,2 млн. рубльди шингээди алган. Инвестициялар лимиттерин долу хемчээлди-биле ашландырган. Бүдүрүлгө объектилерин тударынга акша-көпөектиң 29, социал адырга 71 хуузун чарыгдан.

Кызылга 7, Мөңгүн-Тайга, Каа-Хем, Чеди-Хөл, Бай-Тайга, Өвүр кожууннарда бир-бир чаа тудуг бүдүрүлгелери тургустунган. Инвестиция программазын тургускан соонда 2001 чылда инвестиция программазын күсөдир талазы-биле немелде хемчеглер дугайында доктаалды Чазак хүлээп алган, оң күсөлдөзин хандыдар хемчеглерни ажилдап кылган, тудугжуларнын семинар-чөвүлел хуралын эрттирген.

Республиканың тендер комиссиязы 58 объект талазы-биле садылгашыкынын эрттирген. Олар болза чедир тудар тудуглар болгаш чуртталга бажынары, социал культура амыдыралының, үлетпүрнүң, коммунал ажил-агыйның объектилери болур, оларның иштинде телевилел ажилының 2 тендери бар.

Суг моондаанын ийги ээлчезин, Каа-Хем суурда 16 квартиралыг чуртталга бажынын, ЖСК-4-түн 315 квартиралыг чуртталга бажынын, ИХЯ-ның 67 квартиралыг чуртталга бажынын ийи подъездизин, Пушкин кудумчусунда 24 квартиралыг чуртталга бажынын «Спутник» микрорайонда суг дамчыдылганын, спорт комплексти, №3 школага немелде тудугну, Кызыл хоорайда Тываның күрүне университетинин өөредилге корпусун, Шагаан-Арыг хоорайда 65 квартиралыг чуртталга бажынын ийи подъездизин, Хайыракан суурда чунар-бажынын, Арыг-Бажы, Тоолайлыг, Бояровка суурларда школаларны, Кызыл-Хая суурда биче ГЭС-ти, кожууннарда ийи квартиралыг сес чуртталга бажынын, Ак-Даш, Хандагайты,

Адыр-Кежиг, Торгалыг суурларда спорт залдарын, Ишкин суурда фельдшер-акушер пунктузун ажыгдалда кириген. Стандартизация болгаш метрология төвүнүң бажынын, Кызылдың Арат шөлүн, Московская кудумчусун чаарткан, Хову-Аксы суурда гостиницаны чуртталга бажыны, Тээли, Берт-Даг, Солчур суурларда уруглар садтарын школалар, Чадаанада уруглар садын уругларнын кезер эмнелгезинин салбыры кылдыр эде кылган.

Республика музейинин, 120 орунуг инфекция корпусунун, ашталга тудуглары, кадарчыларга гостиница, аэровокзал, дыңнаары багай уругларга дузалал школа-интернат, АТС-6, паркет кылыр шугум, Мурнуу микрорайонда чунар-бажың-сауна, Ак-Довурак хоорайда, Эрги-Барлык суурда школалар, Чаа-Хөл, Суг-Аксы суурларда культура бажынары, Чадаана хоорайда, Сукпак суурда чунар-бажың-нар, «Качыкта» кызыгаар заставазының тудуу, назылап кырааннарда бажың-интернадынга, рестубдиспансерге, Күрүне лицейинге, Туран хоорайда, Мугур-Аксы школаларында немелде тудуглар, медпрофилактика төвүнүң бажынын, №9 школаны, Кызылдың бажың-тудар комбинатының ыш болбаазырадыр заводун, Кызыл хоорайның Садыг-делгелге төвүнүң фасадын эде кылыры уламчылап турар.

Аксаландырышыкының бүгү үндөз-инеринин күсели-биле 34,2 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыгдалга кириген азы эрткен чылдан 9,6 хуу хөй, оң иштинден хуу кижилер 8,6 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыгдалга кириген.

Материалдыг курлавырларга, транспорт ачы-дузазының тарифтеринге өртектерин өскөрткөн-биле холбаштыр Чазак доктаалы-биле тудугнуң смета өртөз 2000 чылда 7,5 катап улуг тургандан 2001 чылда 12,9 катап улгаттынган индекси бадылаан. Тудугнуң өртөз чиигедир сорулга-биле республиканың Чааа тудуг материалдарын мөөңөп садып алырының чурумунун дугайында доктаалды хүлээп алган. Тудуг ажилынын хемчээлинин улгатканы-биле экономиканың өске адырларының, ылаңгыя транспортун, үлетпүрнүң ажилын шапкыңчыдарыңче таарымчалыг байдды тургускан.

Оң-биле чергелештир кожууннарның болгаш хоорайларның бюджетинин күсели-биле тудуг объектилерин акшаландырыр четпес боттандырып келген. 2001 чылда 38 млн. рубль аңаа чарыгдары көрдүнгөн турда, 10,2 млн. рубльди тускайлап берген азы 27 хуу.

2002 чылда тудуг комплекзинин кол сорулгалары болза: федералдыг болгаш республиканың инвестиция программаларын боттандырыр тудуг-монтаж ажилдарын хуусаазында, шынарлыг күсөдир дээш тудуг организацияларының харысалгазын бедидер, ажыктыг тудуг материалдарын непередир.

Республиканың чуртталга-коммунал ажил-агыйына реформаны боттандырыр ажилды отчеттук чылда уламчылаан. 2001 чылда чуртталга-коммунал ажил-агый бүдүрүлгелеринин чедирген ачы-дузазы дээш чурттагы чоннун төлээр үлүү кожууннарда 25-45 хуу, Кызыл хоорайга 55 хуу чедир улгаткан. Чоннун чединмес амыдыралдыг кезээнин социал камгалаалын күштөлдирер сорулга-биле чуртталга бажынын болгаш коммунал ачы-дуза чедирелгезинин өртөз төлээр чуртталга субсидияларын бээр системаны шуудады берген. Кызыл хоорайда, кожууннарда, кайда чаагай-жыды туттунган бажыңнар барыл, ында чуртталга субсидияларының килдистери ажиттынган. Күрүнениң болгаш муниципалитеттин чаагайжыды туттунган чуртталга фондусунда 24 муң ажыг өгүлө чурттап турар, оларнын иштинде 5,9 муң өг-бүлениң орулгазы чурттаарынын хемчээлинден куду, эрткен чылын олар чуртталга субсидияларын алыр дилегни киригеннер. Оларга 9,5 млн. рубль түңнүг субсидияларын берген, бир өг-бүлөгө оң ортума хемчээли айда 134 рубль болган.

2002 чылда чылыга, электри энергиязынга, газга, сугта, канализацияга ачы-дуза чедирелгезинин тарифтери өскөни-биле холбаштыр субсидиялар хереглээр өг-бүлелерин саны көвүдээр. Чурттаар чер болгаш коммунал ачы-дуза дээш чарыгдалдарга чурттагы чоннун төлөвиринин деңгели чорту федералдыг стандартка келир. Чуртталга-коммунал ажил-агый бүдүрүлгелеринин каражазы эрткен чылдын деңгелинде арткан.

2002 чылдың республика бюджетинде чуртталга субсидиялары аңгы одуругда көрдүнгөн болур, тус чер чагыргаларынын ол херегилерни чөптүг ажыг-лаарынга контролду ол күштөлдирер, ону чединмес амыдыралдыг чурттагы чоннун

кезин деткиринче угландыра.

2001-02 чылдың күсүк-кышкы үелеринде чуртталга-коммунал ажил-агыйның объектилерин озал-ондак чок болгаш доктаамал ажилдарын хандырыр-биле белеткел ажилдарын республиканың Чазааның доктаалы-биле бадылаан хемчеглерге дүүштүр чорудуп келген. Эрткен чылга деңгээрге, оларны акшаландырыр элээн экижээ, материалдарны болгаш дериг-херекселдерни оларны бүдүрүп, кылып турар заводтардан төпчүткөн арга-биле садып алыры өртектерни 15-20 хуу кудуладыр арганы берген. 10 млн. рубльдин материалдарын болгаш дериг-херекселдерин садып алган.

2001-02 чылдың одалга сезонунда бааза адырының, чуртталга-коммунал ажил-агыйның бүдүрүлгелеринин, социал адырының организацияларының ажил-чорудулганын хандыраар дээш нефтьпро-дуктуларын, одаар чүүлдерни, аш-чөм бараанарын садып база сөөртүп алырынга Кыдыкы Соңгу чүк районна-рынга, аңаа деңгештирген черлерге 234,8 млн. рубль түңнүг федералдыг бюджеттен күрүнениң акша-хөреңги деткимчезин көргүскөн. Оң иштинде хөмүр-даш сөөртүүргө – 127,3, ышкы – 1,0, кывар-чаар материалдарга – 67,6, аш-чөмгө – 6,9, материал-техниктиг угланьышкының продукцияларга 32 млн. рубльди берген.

Хөй каът чуртталга бажынарының подвалдарына инженер четкилеринин капитал септелгезин, 8 бажының шывынын эде кылган. 450 подъездини чугайлаан, будаан, шилдээр, 50 демир эжикти тургускан. 49 чуртталга бажы-ның одалга системаны чуп белеткээ.

ТАР-ның 80 чылынга белеткел-биле холбаштыр хөй каът 33 чуртталга бажы-ның фасадтарын (даштын) септээринге, Кызыл хоорайны чаагайжыдарынга 2,8 млн. рубльди шингээди алган. Республиканың хоорайларын, чурттагы чыгыр черлерин чаагайжыдар болгаш санитар ашталга-зынын талазы-биле суботниктерни үргүлчү эрттирип келген. Бок төккөн черлерни аштаарынга болгаш черин катап тургузарынга 0,7 млн. рубльдин ажилын күөсеткен.

Республиканың адырлар аайы-биле коммунал бүдүрүлгелерин улам ыңай спе-циализастаарын боттандырган. «Тувком-мунэнерго» күрүнениң каттышкан бүдү-рүлгезинин балансынын Кызыл-Ма-жалык суурда чуртталга кварталының ко-телиназын, чедери берге, ыраккы Ха-м-Сыра, Качык, Сыстыг-Хем сумуларында дизель электростанцияларын дамчыдып берген. Оң-биле холбаштыр бодунуң электри энергиязы ажилдаарын көвүдөткөн.

«Водоканал» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгези бодунуң хөреңгизинин күсели-биле Кызыл, Шагаан-Арыг хо-орайларда ашталга тудугларының капитал септелгезин чоруткан. Суг хандырыл-газынын системаның саналга-учет чорудар дериг-херекселдерин тургузар ажил уламчылавышаан. Ультура үнүг санакчы-чарыгдалдар хемчээр дерил-гелерни садып алгаш, Кызылдың суг моондаанда, Кызыл хоорайның ашталга тудугларында, Кызылдың ЧЭТ-те тургус-кан, олар хереглелге чарыгдан сугнуң хемчээлин тодардыр арганы берген.

Тус чер чагыргаларының, яамылар-ның, ведомстволарның төлөлекчиле-ринин киржилгези-биле семинар-чөвүлел хуралды эрттирген. Краснояр крайнын, Хакас Республиканың ажилынын дур-жулганын өөренип көргөн.

«Чуртталга оран-савазы» деп феде-ралдыг тускай угланьышкының програм-мага дүүштүр 2002 чылда республикага ыңдыг программаны ажилдап кылыры, амыдыралга боттандырыр көрдүнүп турар.

Хереглел рыногу. 2001 чылда үрүмек-теп садылгаларының болгаш хөй-ниитинин чеменилгезинин саарылгазы 2144,0 млн. рубль четкен азы эрткен чылдын деңгелинин өртектеринге дүүштүр алырга, 111,3 хуу болур. Аш-чөм бараан-нарының бот-деңгизи ниити хемчээлдин 58 ажыг хуузун элэээн. Хереглел барааннарынын структуразын алырга, тус чериниң бараан бүдүрүкчүлеринин продукциязынын үлүү көвүдээ.

Уругларның аш-чөм, даштыкы хептер, оң иштинде аныктарга херектиг болгаш өске-даа барааннарны садар тускайжыткан садыг бүдүрүлгелери ажиттынган. Садыгының материалдыг баазаны бжыккан, амгы үениң садыг-техниктиг дериг-херекселдер-биле чөпсөлгелери уламчылавышаан. Хереглел рыногунун 25 бүдүрүлгезин эде дерээн, 38-ти ажиткан, мөөңөп бараан садар бүдүрүлгелеринин склад бажынарынын шөлү 9 хуу улгаткан. Хөй-ниити чеме-нилгезинин перспективтиг технологияын шингээди алырының бирги базымнары кылдынган, чайгы кафедринин саны

көвүдээ, массалыг хемчеглерин ханды-рылгазынын деңгели элээн бедээ. Үрүмектеп садылгаларынын болгаш хөй-ниити чеменилгезинин ачы-дуза чеди-рилгезин сертификастарынын белеткел ажилын чоруткан. «Эң эки тыва бараан» деп конкурсту эрттирген.

Көдээ садыг бүдүрүлгелеринге күрү-неден деткимче көргүзеринин хемчээли элээн өскөн, ажилын соксаткан магазин-нерни катап ажыдары уламчылавышаан, бүдүрүлгө болгаш белеткел ажил-чорудулганың хемчээли 1,7 катап өскөн. Хереглел кооперациязынын үрүмектеп садар бараан саарылгазынын хемчээли 123 млн. рубль болган азы амгы өртектер-биле 126,3 хуу.

Орук чок үеде бирги хереглелдин чугула барааннарынын курлавырын То-жу, Мөңгүн-Тайга, Эрзин, Тере-Хөл кожуун-нарда, Хүт, Севи суурларда тургускан.

Хереглел рыногун күрүне контро-люнун системанында таарымчалыг бурунгаар шимчээшкн болган. Садыг болгаш хөй-ниити чеменилгезинин бүдүрүлгелери кады 97 хыналданы эрттирген. Амгы үеде күштүг хоойлужу-дугланың негелделерин хажытканы дээш 415 муң рубльдин торгаалын оонаган. Хереглелчилерин эргелерин хажыткан 82 барымдаа демделеттинген, оларны эдеринин талазы-биле тодаргай хемчег-лерни алган.

Күрүне албан черлерин аш-чөм барааннары-биле хандырынын тендер садылгашкынын эрттирип турган, оң киржикчилери бүдүрүлгелеринин саны 6 катап өскөн, ол бюджет хөреңгизин 5,8 хуу кызырар арганы берген.

Хереглел рыногун хөгжүдөринин амгы үеде кол сорулгалары болза бараан чорудулгазынын технологиязын улам ыңай чаартырын хөвээр арттырары, садып алыкчыларнын хандырылгазын экижи-дери, көдээ черлерге хереглел рыногунун инфраструктуразын хөгжүдери, тус чериниң бараан бүдүрүкчүлеринин продук-циязынын хемчээлин өстүрери болгаш калбаргыры болур.

Чурттагы чонга өртектиг ачы-дуза чедирелгезинин хемчээли 475,3 млн. рубль болган. Оң улуг кези эмчинин, эрге-хоойлу, культура, өөредилге, транс-порт талазы-биле ачы-дуза чедирел-гезинге хамааржыр.

Бүдүрүлгелер, хуу сайгарлыкчылар чонга 90 ажыг хевиринин ачы-дузазын чедирип турар, оң хемчээли 69,1 млн. рубль болган, ылаңгыя идиктер септеп даараары – 1,8 катап, кештен кылган, даараан хептерни бүдүрери – 65 хууга, автотранспорттун септелгезин болгаш техниктиг ажаалдазын чорудары – 70, бажың херекселдерин септеп, чазап кылыр – 2,3 катап, чуртталга бажынарын тудары болгаш септээри – 50 хуу, хөлөзилеп алыры (прокат) – 2,4 катап өскөн.

Чурттагы чоннун амыдырал хан-дырылгазынын программанын боттан-дырары уламчылавышаан, консульта-циялыг болгаш методиктиг дуза чеди-рерин калбарган, амыдырал хандырыл-газынын бүдүрүлгелеринге комплектиг материалдарны болгаш дериг-херексел-дерни чедирерин төпчүткөн.

Келир чылын социал дуза чедирел-гезин деткиринче, оң шынарнын экижидеринче онза кичээнгейни салыр.

2001 чылда экономика хөгжүлдө-зинин деңгели чогумчалыг болуп арткан. Инвестицияларнын хемчээли барык ийи катап улгаткан, ыңчангаш капитал тудугнуң хемчээлин калбар-тыр, республиканың бүдүрүлгезинин күчүзүн өстүрер арга тургустунган. Үлетпүрнүн, көдээ ажил-агыйның продукциязынын бүдүрүлгезинин, тудуг-монтаж ажилдарынын, чүк сөөртүлгезинин, бараан саарылгазынын, ниитизи-биле ниити девискээр продукциязынын хемчээли өскөн. Чурттагы чоннун акша орулгазынын өзүлдөзү инфля-цияны мурнаан, ол чурттагы чоннун амыдыралынын деңгелин боттут бедидер арганы берген.

IV. БЮДЖЕТ, ҮНДҮРҮГЛЕР БОЛГАШ АКША-ЧӨӨЛИ

ХАРЫЛЗААЛАРЫ
2001 чылда Чазактын бүгү ажил-чору-дугазы республиканың Президентизинин бюджет Айыткалында көрдүнгөн хем-чеглерни амыдыралга боттандырырыңче, бодунуң орулга кирип алыр үндөз-инерин көвүдөдиринче, үндүрүг оона-рынын баазанын калбартырыңче, бюд-жеттиң чарыгдал кезээн кызырарыңче кичээнгейни угландырган.

Тыва Республиканың бюджетинин бодунуң орулгазы 110 хуу күөсеттинген, ол 427 млн. рубль болган, 2000 чылдын деңгелинде 1,8 катап хөй. Республика бюджетинде оң 151 млн. рубль, муниципалитет бюджеттеринде – 276 млн. рубль кирген. 19 кожуунун 16-зы боттарынын орулга кирип алыр планын

69 чуртталга пункттарында чурттап турар 840 назылап кыраан кижилерге социал дузаны бажыңнарына барып көргүскен. Чурттакчы чонун чединмес кезээне дүргөн социал хандырылга килдистер 3,5 муң аңгы-аңгы хевиринч чангыс удаа дузаны чедирген. Кызылдың болгаш Буренин бажың-интернаттарына капитал септелге ажылдарын база чоруткан.

Тыва Республиканың Президентизиниң адына хөй санның чурттакчы чонун киирген дилээ-биле Ак-Довурак хоорайга кожууннар аразында эмчи-социал экспертиза бюрозун, Хадьң сумузунда Кызылдың бажың-интернаттын 40 олуттук филиалын, Сукпак сумузунда хосталгазын казып шииттиргеш, хосталып келген кижилерге 50 олуттук тускай бажың-интернатты ажыткан.

«Хоочуннар дугайында», «Россия Федерациязында инвалидтерге социал камгалал чедирериниң дугайында» федералдыг хоойлуларга дүүштүр инвалидтерге, хоочуннарга болгаш чаш инвалидтерге 64,3 млн. рубль чийгелделерни көргүскен. Ол ышкаш 597 инвалидтерге санаторий-курортка эмнедири-биле 2,1 млн. рубльди база үндүргөн. Ада-чурттуң Улуг дайынына киржип чоран инвалидтерге 6,6 млн. рубльге 98 «Ока» маркалыг автомашинаны берген. Оларга автомашина ажылгальны чарыгдалы дээш акша компенсациязын, транспорт хандырылганы дээш 2,3 млн. рубльди, коммунал дуза чедирилгези дээш база транспорттун бүгү-ле хевирлеринге халас чорууру дээш 23,3 млн. рубльди үндүргөн.

Эмчи-социал экспертизаның тускай эртемниглери инвалидтерниң агартырына 2970 индивидуалдыг программаларны ажылдап кылган. Оларның 84 хуузун эмелге реабилитациязын талазы-биле. Инвалидтерге 1,7 млн. рубльдиң протез-ортопедиктиг дузанын көргүскен.

Социал камгалал черлери хлеб болгаш хлеб кылыглары кылып, идик болгаш хеп дараап-септээр ажылдары организастаан. Ол кылыглары садып-саарганындан 250 муң рубльди ажылдап алган. Картофель, ногаа белеткеп алырынга болгаш кышкык белеткеп талазы-биле албан черлериниң аразына «Дүжүт-2001» деп конкурс-көрүлдени эрттирген. Оң түнелинде Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем кожууннарада, Ак-Довурак, Кызыл хоорайларда, төптөр, Хайыракан болгаш Бүрени сумуларында бажың-интернаттар шылгараан. Олар 105,8 тонна картофелди, 90 тонна тарааны ажаап алганнар. Боттарынын кирген орулгалы-биле 5,5 муң кижиге адреситг дузаны чедирген.

Республика учедунда **101869 уругларга күрүнө пособиени 59894 ап турар кижилер** демдеглеттинген. Пособие төлевири билдиришкени айы-биле өг-бүлениң ортума орулгалын көрүп тургаш, удур-дөдир санажылга болгаш кожуун чагыргазынын боттарынын орулгалындан үлөп чорудуп турар. Уруглар пособиени 2001 чылда төлевири 142,4 млн. рубльге чоруткан.

Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө талазы-биле адырларның ажылынын кол угланышкыны акша-шалын төлевири ажылдакчыларга коллективтиг дугуржулга езугаар база тариф айы-биле чөпшээржилге-биле чорудар. Ол нормативтиг документтерни Россия Федерациязының чаш Күш-ажыл кодекзинге үндезилеп тургаш, чорудары чугула. Бүдүн чыл дургузунда инвалидтерниң комплекстиг реабилитациязын чорудары-биле санатор-курорт эмнедегизин аждар. Чаш инвалидтерге болгаш хоочуннарга Бай-Тайга кожуунун Шивилиг аржаанына республиканың реабилитация төвүн болгаш аңа пансионатты аждар. Немелде ажылчын олуттары тургузар, анык инвалидтерниң өөредилгезин база ол ышкаш компьютер талазы-биле билиин чедип алыр.

Сөөлгү үде **82 муң пенсионерлер** күш-ажыл пенсиязын ап турар. Социал пенсияны 11,5 хуу кижиге ап турар. Инвалид дээш 22 хуу кижиге, чөмгерикчизин чидирген дээш 26 хуу кижиге пенсияны тывыскан. Компенсация езугаар тургустунган ортума пенсияны төлевири-лини хөмчөөлү 908 рубль. Кудуку деңнелди пенсиязын 34 хуу пенсионерлер ап турар азы 27,8 кижиге, бедик деңнелди пенсиязын 32 муң кижиге ап турар.

Россия Федерациязының Президентизиниң назылап кырып берген хамааттарының болгаш инвалидтерниң амьдыраар байдалын экижидериниң дугайында Айткалы күүседире-биле күрүнениң болгаш муниципалдыг станционер болгаш чартык станционер албан черлери 54 өрелиг бүдүрүлгелер-биле дугуржулганы чоруткаш, оон кирген 11 млн. рубльди ажылдап киирген.

Камгаладылгалыг кижилерниң индивидуалдыг агар санынын бүртүкелдин чорудуп турары-биле чергелештир индиви-

дуалдыг (персонифицироовалдыг) үчет езугаар 2000 чылдан эгелеп, 1956 кижиге пенсияны эде тургускан, 664 пенсионерлерге пенсияны эде санаашкынын чоруткан. Социал политикада эң кол чаартылга — пенсия системазының эде тургустунушкуну. А пенсия моделиниң чаш хевиринче бо чылын кирген.

Социал камгалал талазы-биле күрүнениң пособие төлевири хандырылганын база чорудуп эгелеп. Ажылдаар черинге кемдээшкни алган, ажылынын айы-биле профессионал аарыга таварышкан 476 ажылдакчыга 88,7 млн. рубльди төлгөн. 2000 чылда 80,9 млн. рубльди төлгөн. Ол ышкаш түр үде ажылдаар шиңгээп чидирген 38 муң ажылдап турар кижилерге 40,3 млн. рубльди, чаш ажы-төл төрүттүнгенде, чангыс катап алып пособие төлевириче 14 млн. рубльди үндүргөн.

«Тыва Республикага 2001-2003 чылдарда инвалид уругларга болгаш II-III бөлүктүн диспансер учедунда турар уруглар кадыкшылын быжыглап дыштанырына эмнелге-социал реабилитациязын болгаш санатор-курорт эмнедегизин чорудары» деп республиканың тускай угланышкынын программасынче 2,4 млн. рубльди чарыгдан, 284 уруглар Москва коюунда «Орлово» болгаш Хакас Республиканың «Туманный» санаторийлеринге дыштанган.

2002 чылда 190 млн. рубльди күрүнө пособиени төлээри-биле социал адырга бүдүрүлгеге кемдээшкни, профессионал аарыглар болгаш ажылдап турар кижилер болгаш оларның өг-бүлениң үе-шаанда кадыкшылын быжыктырып алыры-биле төлээр.

Республиканың чонну ажылга хаара тудар албанын 16 муң кижиге бүртүктеттинген. Оларның аразындан 15,3 муң кижиге ажылга тургустунуп алыры-биле. Ажыл чок кижилериниң саны эрткен чылга деңгээрге, 2,2 катап хөй болуп турар. Ынчалза-даа ажылчын олуттарынын саны 4,7 катап өскөн. Ажылга 4 муң кижиге тургустунган, эрткен чылдың деңгээлге бодаарга, 173,7 хуу өскөн.

Хөй-ниити организациялары болгаш сезонун ажылдар күш-ажыл рыногунда тургустунуп келген чидиг айтырыгны чавылдырар органы берген. Ылангыч көдээ черлерге. Аңа 8 муң кижиге киришкен, 2000 чылдың деңгээлге бодаарга, 173,7 хуу болуп турар.

Хөй-ниити организацияларының ажылынын кол угланышкыны мал чөмчүн, одаар ыяшты белеткээр, чуртталга пункттарын чагаайжыдары, конопля өзүмнерин узуткап чок кылыгы, картофель, ногаа, тараа культураларының дүжүдүн ажаары, мал төлүн доруктулары, инвалидтерге болгаш кырган кижилерге дуза чедирери, чурттакчы чонун чизезин чорударына белеткеп ажылдары болгаш өскө-даа ажылдарже утланган.

Ажыл чок хамаатыларга ногаа аймаан тарып алыры-биле черни болгаш картофелди, ногаа болгаш тараа культураларынын үрезиннерин берген. Кат, мөөгү, тоорук чылдазынга 14,4 муң ажыл чок хамаатыларны ажылдаткан.

Чонну ажылга хаара тудар албан черинге бүртүктетинген ажыл чок кижилерге профессионал өөредилгени чоруткан. Профессионал-техниктиг дугаары 1, 4, 10, 11 училищелерге, «Исток», «Прогресс» өөредилге-бүдүрүлгө черлеринге тускай мергезил чедип алыры-биле оларны өөреткен. Барык муң ажыл чок кижилерни өөреткен, 2000 чылдың деңгээлге бодаарга, 2,7 катап хөй бооп турар. Олар чолаачы, ЭВМ оператору, дүк ылгаарына, баш таарар, токар, аргытынарына, бус котелдарының машинистеринге болгаш өскө-даа мергезилдерге өөренип алган. Чонну ажылга хаара тудар албан черинге өөредилге-методика төвүн тургускан.

Бодунун бүдүрүлгезин азы сайгарлыкчы ажыл кылып чорудар дээн 380 ажыл чок хамаатыларга сүме болгаш саң-хөө талазы-биле дузаны көргүскөн.

Ажылчын олуттар ярмарказын эрттирилгелээ. Аңа 500 ажыл чок хамаатылар киришкен, олардан 100 кижиге ажылга тургустунган. Кызыл хоорайда, Кызыл болгаш Тою кожууннарда ажыл дилеп, ажылга тургустунуп алырын күзеп турар кижилерниң клубтары ажыттынган.

Ногаа тарып, чуртталга пункттарын чагаайжыдар, эм үнүштер чырынга 630 элээдилерни ажылдаткан. Школа чанында болгаш кожууннарда уругларның чайгы дыштанылгы лагерлеринге ажылы чок хамаатыларның 660 уруглары дыштанган. Дарыг хүлээп алдынып турган хөмчөгелдерден күш-ажыл рыногунга тургустунуп келген чидиг айтырыглар шиитирлеттинген. Бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның бергени чангыс ажылчын олутче 22 кижиге кордап турган, 2000 чылда 52 кижиге ажылга тургустунуп алырын күзеп турган. Ажыл

чок чоруткун ниити деңгелди (бүгү делегейни күш-ажыл методологиязы-биле) 22 хуу болган, эрткен чылдың ноябрьда 26,4 хуу турган.

Оң-биле чергелештир бүртүктетинген ажыл чок кижилерниң саны 12,9 муң, өскээр чугаалаарга, 8,6 хуу четкен. Ажыл чок кижилерниң саны Шынаа сумузунда — 19,6 хуу, Сүт-Хөл кожуунда — 12,4, Барыш-Хемчик кожуунда — 15,2 болгаш Ак-Довурак хоорайда — 13,6 хуу демдеглеттинген. Күш-ажыл рыногунда инвалидтерниң дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлериниң доозукчуларының, шериг албанында халажып келген хамаатыларның база кеземче хөмчөгелге тургаш хосталып келген кижилерниң байдалы берге болуп артпышаан.

Россия Федерациязының Күш-ажыл болгаш социал-хөгжүлдө яамызындан келген комиссия республикага ажылдаанынын түнелинде, 2002 чылда чонну ажылга хаара тудар адыр талазы-биле каттай ажылдаарының дугуржулгазын ат салырынга белеткээ. Аңа хамаарыштыр хөмчөгел ажылдап кылдырган, акшаландырышкын айтырып федералдыг болгаш республика бюджетинден болуру тодаратынган.

Күрүнени өөредилге талазы-биле политиказы чаш социал-экономикиг байдалче угланып, өөредилгениң шынарын экижидеринге көрдүргөн. Республиккада 183 өөредилге черлери бар. Оларның аразында 16 кежээки болгаш 6 тускай школалар, 217 ясли-садтар бар. Школаларда 68,6 муң өөреникчилер өөренип турар. Ясли-садтарже 14,1 муң чаштар барып турар. Ниити өөредилге черлериниң адырлары долузу-биле арткан.

Өөредилге объектилериниң тудууларына капитал киирилделерин хөмчөөлү 6,5 катап, капитал-септелгеже 1,7 катап өскөн. Ажылгалга 1830 олуттук 6 школа, 2 квартиралыг чуртталга бажыңы кирген, 140 албан черлерин септеп кылган. Тускай угланышкынын программаның күөсүлдезинге 15,1 млн. рубль, федералдыг бюджеттен 8,8 млн. рубль, республика бюджетинден 6,3 млн. рубль дуза болуп келген. Ниити өөредилге школаларына 402 комплект компьютер техниказын чоруткан. Бир чыл дургузунда школалар 6 автомашинаны, 2 тракторну алган.

Эрткен чылга деңгээрге, чаш хевириниң өөредилге черлеринде өөренип турар уругларның саны 229 катап өскөн. Өөредилге эртемнерин ханы өөренир 64 школаларда 5256 өөреникчилер өөренип турар. Көдээ черлерде өөредилге эртемнерин ханы өөредир болгаш үшкү чаданың профилдик школаларынын саны 43,5 хуу өскөн.

2001 чылда республиканың чеди школаларына «Чүс чылдың школазы» деп атты тывыскан. Шамбалыгың, Кызыл-Мажалыктын №2 ортумак школазы, Кызыл хоорайынын №9 ортумак школазы болгаш республиканың күрүнө лицейи федералдыг эксперименталдыг шөлдерге (площадкаларга) хамааржыр. Москва хоорайга бүгү-Россия чергели «Келир үеже базым» деп эртем конференциязын 20 өөреникчи киришкеш, 13 кижиге бирги чергени дипломнарын алган, 3 кижиге Гренобль хоорайга (Франция) боттарынын эртем-шинчилел ажылдарын бүгү делегей чергели эртем делгелгезинге бараалгаткаш, лауреат аттарны болгаш медальдарны алган.

Өөредилгениң үнелели улгаткан, 65 хуу доозукчулар дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлеринге кирип ап турар.

Россияжи деңгелдин национал-девискээр компонентизин ботландырып эгелеп. Өөредилге-кижизидилге ажылына чаш чонун төөгүзүн, культуразын база кирип турар.

Чайгы дыштанылганың бүгү-ле хевирлеринге 22,5 муң уруглар дыштанган, эрткен чылдың деңгелди-биле көөрге, 2000 чылда хөй кижиге дыштанган. Адриатиканың далай кыдына 56 уруглар дыштанган. Чайгы күш-ажыл лагерлеринге уруглар 5,4 млн. рубльге продукцияны кылган. Эрткен чылдың деңгелдинден 13 хуу хөй болуп турар.

2002 чылда информация технологиязына, социал-эрге-хоойлу эртемнеринге, төрөөн дылга, орус болгаш даштыкы дылдарга өөреникчилерниң билиин бедидери башкыларны мурнунда салдынып турар. Школалар аныктарынын хөй-ниити черлеринге алдынып билирин, күш-ажыл рыногунга эртем-билиг талазы-биле дүгжүп, өөренип алган эртемни хөкөк кырында ажылгап билир кылдыр өөредир чугула. Ол ышкаш кадык амыдыралга өөредир. Республиканың профессионал-техниктиг училищелеринде 45 мергезилге 5,4 муң кижиге өөренип турар. Оларның аразындан 700 кижиге ажыл-агый дугуржулгазы-биле база чонну ажылга хаара тудар албан черлериниң

чорутканы-биле өөредип турар.

Өөредилге системазынче чаш мергезилдин 3-4 чада квалификациязынын чаартылганын киирер ажылдар уламчыла-вышаан. №4 профессионал училищениң филиалдары Дең-Терезин, Кара-Хөл, Хайыракан, Ак-Туруг сумуларында ажыттынган.

«Сонгу чүктүн уруглары» деп федералдыг программа езугаар 2001 чылда Тоора-Хемде профессионал училище чазаныр хөкөкселди алган. Тээлиниң №13 профессионал училищези даш кылыгларынга хөкөксел хөкөкселди база алган. Бюджеттен дашкаар училищелерниң ажып-чорудулгасы дээш немей 1,78 млн. рубльди алган.

Дээди өөредилге болгаш эртем. Республиканың Чазам бедик квалификацияның кадрларын белеткээрин хөмчөгелерин алган. 2001 чылда Россияның дээди өөредилге черлери 774 өөредилге олуттары берген. Турция — 8, Казахстан — 10. Чурттун 42 дээди өөредилге черлеринче кирериниң шылгалдалары Кызыл хоорайга болуп эрткен. Бирги курстун студенттерин Абакан, Новосибирск хоорайларга чедирери-биле 4 автобусту үндүрүп берген. Республиканың Президентизи Москва, Томск, Красноярск, Абакан хоорайларда өөренип турар студенттеринге ажыгыраан. Чединмес өг-бүледен студенттерге материалдыг дуза кылдыр 261 муң рубльди берген. Университетте болгаш 6 ортумак тускай өөредилге черлеринде 51 янзы эртемге өөредип турар. Бо чылын 4 чаш эртемнер ажыттынган: англи дыл, бухучет, анализ болгаш аудит, хоорай ажыл-агый, көдээ ажыл-агый продукцияларын бүдүрери болгаш ажылгаары. Ол ышкаш школа дооскан кижилерге 3 чылдың белеткеп курстарын база ажыткан. Москва хоорайынын болгаш Сибирьниң дээди өөредилге черлериниң 8 филиалдары ажыттынган. Олар 10 аңгы эртемниң кадрларын белеткеп турар. Томск хоорайынын эргелеп болгаш радиоэлектроника университетиниң филиалын ажыдары база планнаттынып турар. Оон аңгыда Кызылдың автоорук техникумунун баазазына теплотехник болгаш теплоэнергетик мергезилдерни ажыдары перспективтиг планда.

Бо хүннерде эртем-шинчилел институтунда 220 эртем ажылдакчылары 24 аңгы-аңгы темаларга эртем-шинчилел ажылдарын кылып чорудуп турар. Ында 4 кижиге доктор диссертациязын камгалап алган. Хову-Аксы кобальт комбинадынга кобальт-арсенид рудаларын чаш эртем технологиязын ажылдап шинчилеп тыварына эртемденерге 205 муң рубльди үндүрүп берген. Оон аңгыда бюджет аразына хамаарылганы чаартырынга эртем ажылын чорудары-биле 240 муң рубльди база үндүргөн. Тываның бойдус курлавырларын комплекстиг шингээдип алыр институтунун эртем ажылдакчылары грант кылдыр федералдыг фондудан 205 муң рубльди алган.

Республикага көдээ ажыл-агый дуржулга станциязынын баазазына Тываның көдээ ажыл-агыйны эртем-шинчилел институтун тургускан. Көдээ ажыл-агыйның айтырыгларынга хамаарыштыр эртем-практиктиг конференцияны эрттирген. 2002 чылда эртем болгаш эртем-техниктиг политика талазы-биле Россия Федерациязынын Улетпүр, эртем болгаш технология яамызы-биле, Россияның гуманитарлыг эртем фондузу, Россияның Сибирде эртемнер академиязынын салбырлары-биле, Россиянын көдээ ажыл-агый эртемнериниң академиязы-биле болгаш Россиянык медицина эртемнериниң академиязы-биле эртем-шинчилел ажылдары акшаландылары-биле дугуржулганы тургузар.

Отчеттук чылда республиканың Чазамнык культура адырының политиказынын угланышкыны профессионал уран чүүлү деткип хөгжүдүргөн, улусчу чогаадылганы, культурулуг дыштанылганы, делегей болгаш девискээрлер аразына уран чүүл хөмчөгелерин, каттай ажылдажылганы, төөгүнүң болгаш культураның турускаалдарын кадагалап-камгалаарын, музей болгаш библиотека фондуларынга деткимчени көргүзерин, культура адырынын материал-техниктиг баазанын хөгжүдөр.

2001 чылда федералдыг тускай угланышкынын программаның күөсүлдезинче 5,9 млн. рубльди чоруткан. Республика бюджетинде көрдүнгөн «Салым-чазанын уруглар» база «Тыванын уруглары» деп программа езугаар 105 муң рубльди үндүргөн. Ол акша-хөренгени республиканың чурт-шинчилел музейиниң тудуунга, Чадаанын Устүгү-Хүрээзини тудуун чаартып кылырынга, кинофильмнер садып алырынга, конкурстарга киришкеш, лауреат болган уругларны чайгы дыштанылгазын организастаарына, Кызылдың уран чүүл учили-

шезинин студентилеринге стипендия төлөвиринче, девискээрлерге болган фестивалдар болгаш конкурстарнын тиилекчилеринге чарыгдар. Россия Федерациязынын Федерация болгаш националдар яамызы биле республиканын Култура болгаш кино яамызынын аразына 176 муң рубльге тыва национал инструментилер кылыры-биле керээ чардыган.

«Тыва — бистин өргээвис», «Саян сыннарынын аялгалары», ТАР-нын тургустунганындан бээр 80 чыл болган оюн, А.С.Пушкин аттыг национал библиоте-канын 70 чылдаанын, Тыва Республиканын културазынын хүннерин Москва хоорайга эрттирген. Оон аңгыда хөгжүм-шии театрынын болгаш күрүне филармо-ниязынын чогадыкчы коллективи 3 чаа шиини, 8 концерт тургузуун эрттирген. Ниятизи-биле театр-концерт органи-зациялары 636 шиилерни болгаш кон-цертерни көргүскен. Оларнын аразын-дан 247 концерт көргүзүлгөн артистер кожууннарга көргүскен. Күрүне бүү-рүлгези «Тывакиновидеотөптүн» ажылы база шуудай берип, ажылы чонга көскү болуп турар. Ук төп кожууннар чагыргалары-биле көдээ черлерде кино херекселдерин, ниитизи-биле кинону деткиринге немелде акшаландырыш-кын үндүрүп бээри-биле дугуржулганы кылган.

Алтай, Хакасия, Бурятия республика-ларнын Чазактары-биле, Красноярск болгаш Новосибирск областарынын администрациялары-биле ат салдыган дугуржулганы болгаш култура талазы-биле катай ажылдажылганы, култура болгаш уран чүүл талазы-биле кадрларны белеткээринге, катай културага хамаа-рышкан акцияларны эрттирер. Ону протокол аайы-биле күүседир. Тыва чонун сагыш-сеткил байлаан пропаган-дылаарын, чоннуң чаңчылдарын сагыыры-биле республика чергелиг эртем-практиктиг конференцияны эрттирген. Чөөн-Хемчик кожуунун чурттакчы чонунун күжү-биле бурунгу сарыг шажынын тураскаалы «Устүү-Хүрээнин» девискээри эде туттунган. Ол ышкаш Чөөн-Хемчик кожуунда Алды-Хүрээ база кылдынып турар. Барыын-Хемчик кожуунда «Түптөн Чойлинг» деп сарыг шажын хүрээнин тудуу дооступ турар.

Республиканын төлээлери делегей чергелиг үш чогадыкчы ужуражыш-кыннарга киришкен. Филармониянын болгаш хөгжүм-шии театрынын арти-стери девискээрлер аразына 6 кон-курстарга, фестивальдарга чедишикниги киришкен. Улан-Удэ хоорайга уран чүүл школазынын өөреникчилери девискээр-лер аразына бичи уруулар болгаш элээдилер аразына болуп эрткен «Найы-рамдал» деп музыкалыг уран чүүл кон-куруунга киришкеш, лауреаттар болган. Уран чүүл училищезинин «Чаңгы-Хая» фольклор бөлүү Красноярск хоорайга болуп эрткен делегей чергелиг конкурска киришкеш, бедик шаанал Гран-принин эдилекчилери болган. А бичи уруулар ансамбли «Эдегей» София хоорайга (Болгария) үш Гран-принин эдилекчилери болган. Профессионал коллективтер аразына болуп эрткен Бирги дельфий оюннарына күрүнең «Саян» ансамбли ийи дугаар шааналдыг черни алган.

Кадрлар белеткээринин талазы-биле ажылдар база чоруттунган. Республик-дан дашкаар хоорайларда 24 студент «балет артизи», «кукла театрынын артизи» деп мергжилдерге өөренип турар. Республика организацияларынын удур-тукчулары, кожууннарнын култура килдистеринин ажылдакчылары боттары-нын билин бедидип ап, өөренип турар. А 20 кижии квалификациязын бедидип алыры-биле республикадан дашкаар өөренип турган. Култура болгаш уран чүүл одагаларынын бажынарнынга капитал септелге чорударына 4,2 млн. рубль чарыгдаттынган. Оларнын аразындан көдээ тудууларже 2,2 млн. рубль акшаны чарыгдан. Оларга тудуу материалдарын, музыка херекселдерин болгаш инстру-ментилерни, концерт костюмнерин, сцена хевин, дискотека херекселдерин кожарына, сцена чырыдарына болгаш эт-херексел чараштаарына 4,1 млн. рубльди үндүрүп берген.

2001 чылда Туран хоорайнын чоогунда Аржаан-2 базырыктан ыттык археолог-туг ажылдакчыны кылган. Ол базырыкка бистин эрага чедир VI вектин алдындан, хүлөрдөн, мыйыстардан болгаш сөөктөн кылган өртээ чок үнелиг төөгүнүн херекселдерин тылкан. Тывылган үнелиг херекселдерге реставрация ажылын чорудары-биле Эрмитажче чоруткан. Оон дедир Тываже эккелгеш, республи-канын чаа музейинге кадагалап шыгжаар.

2002 чылда профессионал уран чүүлдү, улусчу уран чүүлдү хөгжүдеринге, кино-видеотөптү эде тургузарынын ажылын уламчылаар тускай эртемниглернин

билин бедидеринче улуг күштү салыр. Кызылга Россия Федерациязынын уран чурулга академиязынын болгаш Москва-нын Суриков аттыг уран чурулга инсти-тудунун филиалдарын ажыдар.

Күш-култура болгаш спорт черле-ринин материал-техниктиг баазанын быжыктырарын уламчылаар. Күш-културжу шимчээшкенин чон аразына массалыг болдуар, спортчуларнын арга-дуржулгазын бедидер.

Ажылгалга Кызыл хоорайда база Хандагайты сумуунда спортчу төптөр кирген. Торгалыг, Бажың-Алаак сумула-рында спортчу залдарнын капитал септелгезин чоруткан. Эрэин сумуунда спортчу залдын одалга системазын эде кылган. Кызыл хоорайда национал паркта спортчу шөлдү, стадионну септеп кылган, Кочетово сумуунда спортчу шөлдү база кылган. 2001 чылда спортчу тудуулар объектилеринче 15 млн.рубльди шилчиткен.

Республика девискээринге эрткен 73 спортчу хемчеглерге барык 8 муң спортчулар киришкен. Эң массалыг маргылдааларга хол бөмбүүнге Тыва Республиканын Президентизинин Кубогу дээш школачылар аразына маргылдаалар хамааржыр. Шыдыраага спортчу оюннар база бедик деннелде эрткен.

Делегей, Европа, Россия чергелиг маргылдааларга тыва спортчулар 21 медальды чаалап алган. Оларнын аразында 40 алдын медаль, 32 мөңгүн, 49 хүлөр медальдар бар. Бо көргүзүг эрткен чылга деңнээрге, чедишикниги болган, медальдар база хөйү-биле чаалаттынган. 2004 чылда Олимпий оюннарынага спортчуларны белеткээринин програм-мазын ажылдап кылган.

2002 чылда спортчу тудууларны тударынын ажылы уламчылаар. Күш-културазы массалыг болдуулары-биле оон методтары, чаа хевирлерин дилеп тывар.

Республикада **туризм** дузазын 25 юридиктиг албан черлери чорудар бүруткелди алган. Оларнын ажыл-чорудулгазынын ниити хемчээли 2000 чылга деңнээрге ийи катап өскөн. Эрткен чылда республиканын девискээринге 1100 россияжи болгаш даштыкы хамаатылар келгеш барган.

Республиканын Чазаа биле Россия Федерациязынын Экономиктиг хөгжүлдө яамызынын аразында делегейини туризм ажыл-чорудулгазына чөпшээрел бээринин бүрүн эргелерин кызыгаарлаар, дамчыдып бээр дугайында керээни чарар. Амгы үеде чөпшээрел бээр ажылды боттандырып турар.

«Тыва Республикага 2002-2010 чылдарда туризмни хөгжүдери» деп республиканын чаа программазын ажылдап кылган. Аңаа дүүштүр турисчи объектилеринин тудууларын болгаш чаартыр эде кылыр ажылдарын республиканын 2002 чылда инвестиция программазынче киригген. «Азас» турбаазанын чаартып эде кылыр, Саян-Шушенское суг шыгжамырынын чоогунга ийи өг болгаш майгын хоорайжыгашты кылыры планнаттынп турар. Ол ышкаш Тере-Хөл болгаш Хадынга.

Кадык камгалал. Федералдыг болгаш республиканын тускай сорулгалыг программазына дүүштүр чонга медицина дузаламчызын көргүзөр күрүне система-зынын сайзыралын чагайжыдар, ол ышкаш республиканын чонун халас медицина дузазы-биле хандыра күрүне магадылалынын программазын бот-тандыра сорулга-биле адыры чаартыр ажыл уламчылап турар. Аар өртектиг станционар дузаламчыны чаартып, амбулатор-поликлиника звенозун хөгжү-дер. Станционар солуур технологиялар четкизин тургузар ажылды чоруткан.

Чурттакчы чоннуң бүгү көзээ эмчи камгаладылганын алганындан медицина албан черлери албан медицина системазынче шилчез.

Москва, Санкт-Петербург, Новоси-бирск, Красноярск, Иркутск хоорай-ларнын арга-дуржулгалыг кол специа-листери-биле медицина дузазынын шынарын бедидер талазы-биле идеп-кейлиг кады ажылдажылганы чоруткан. Рынок экономиказынын байдалдарына девискээр кадык камгалалынын турумчуп ижигеринин ЮНИСЕФ делегей органи-зациянын киржилгези-биле чаш уругну эмиг-биле эмзирерин деткиринин, нефрология, кардиохирургия, эндо-кринология, пульмонология, божудулга биле гинекология, аллергиялогия болгаш иммунологиянын чугула айтырылларынын талазы-биле девискээр болгаш респу-блика эртем-практиктиг конференциялары эрткилзэн. Республиканын перинаталдыг төвүнде диагностика салбыры сөөлгү дериг-херекселдер-биле долу четче-леттинген. «Фтизиатрия» каттыжыш-кынында көжер сан-чурагай флюоро-графын болгаш Чөөн-Хемчик кожуун эмнелгезинде дезинфекция аппарадын

кылган. Медицина албан черлеринин агар болгаш капитал септелгезин чоруткан. Дүрген дуза чедирер 12 автомашина, ооң-биле чергелештир республиканын Перинаталдыг төвүнге бир, кожууннардан аар аарыг уруулар дажыглары-биле республиканын уруулар эмнелгезинге бир реанимобильди эрткен отчеттуг чылда төптүткен чурум аайы-биле берген.

Эмчилеринин эртем-билин бедидеринге болгаш медицинанын чаа технологияларын шигээдеринге ал-дынган хемчеглер эки салдарны чедир-ген. Эртем-практиктиг чаа төптөрни ажыдары планнаттынган.

Чаштарнын төртүнери көвүдзэн, чоннуң чайгаар өзүлдези чавызавайн арткан. Бичи чаштарнын өлүп хораары 4 хуу, иениң — 5 хуу кызырылган. Ниитизи-биле алырга эрткен чылдын деңнелинде хевээр. Тыныш органнары, туберкулез, халдавырлыг болгаш (быт, саргы) аарыглар, кемдээшкин болгаш хоран-наннылыктын-биле кады алырга, ниити аарыгларнын өзүлдези 11 хуу кылдыр тодараттынган. **Социал хамчыктыг аарыглар: паш, алкоголизм болгаш наркомания чавырлышкына уг-шигил болуп турар.** Орунга чыттырып эмнедиринин хуусаазын кызырып, эмнээшкенин дүргедеткенинин күсели-биле орунга чыттырып эмнедиринин ажыглалын экижиткениндан станционарларга чыдып эмнеткеннерин саны 15 хуу өскөн.

Халдавырлыг болгаш социал хам-чыктыг аарыгларны баш удур болдуурас болгаш эмнээр талазы-биле Кызылга халдавырлыг аарыглар эмнээр 120 оруннуг корпусту рестабдизансерге 50 оруннуг немелде тудууну, Чадаанга 80 оруннуг хирургия салбырын ажылгалга кириер.

Күрүне магадылалында халас болгаш кымга-даа чедингир эмчи дузазын камгалап арттырарынче угланган кадык камгалалынын чаартылгазы уламчылап турар.

Республика девискээринде эм-таң чепсектеринин саарылгазында күрүне политиказын Тыва Республиканын фармацевтика ажыл-чорудулгазынын талазы-биле комитеди чорудуп турар. 92 албан черинде, оон иштинде күрүнең 24 аптека четкизи бактаап кирген.

2001 чылда эм-таң чепсектеринге немелде садыгнын ортумаак деңнели мындыг болган: көрдүнгөн үрмек немел-де 30 хуу турда, үрмек садыглаашкына 28 хуу, мөөң — 19 хуу.

Фармацевтика ажыл-чорудулгазын контролдаар сорулга-биле эмнелге-профилактика албан черлеринге 15, наркотиктиг эм-таң чепсектери, психотроптук бүүмелдер, этил спирт саарылгазына 18 хыналда чоруткан. Аптека четкизинге специалистер белет-кээр талазы-биле 20 олутту Кызылда медицина училищезинин баазазына фармацевтика салбырын 2002 чылда ажыдары көрдүнгөн. Эм-таң үнүш-оът чиг эдин чыыр болгаш болбаазырадырын организаастаар.

2001 чылда республикага санитар-эпидемиологтуг байдал чидиг болуп эрткен. Халдавырлыг аарыглар 20 хуу чавырлыга-даа, бактерия дизентериязы, ижин-шейүндүнүн чидиг инфекциялары, В болгаш С чидиг вирус болгаш бруцеллез талазы-биле аарыгларнын өөскээни демдеглеттинип турар.

Чер кырын бүргзэн агаар, суг хан-дырылгазы, үлетпүр болгаш аш-чем артыын аштап-арыглары болгаш социал ужур-дузалыг объектилеринин санэпид-чурумун хынаар талазы-биле хайгааралды Күрүне санитар-эпидемиология албаны чорудуп келген. Санитар хоойлу-дүрүмүн хажытканы дээш, 521,6 муң рубль түннүг 537 торгаалды кылган, 127,4 муң рубль түннүг 238 хемчег алган. 399 объектинин, оон иштинде чаштар болгаш элээди назынныгларнын — 105, аш-чемнин — 185 ажылгалын соксаткан. 881 кижини бо талазы-биле ажылдан үндүргөн.

Тыва Республиканын Күрсанэпид-хайгаарал төвүн амгы дерилге-биле дарый четчелээри чугула болуп турар, биологтуг чепсектин онза айылдыг өөскү-дүкчүлеринин, Моол девискээрден чума, калчаа аарыгларнын айылы бар, сибирь язвасы талазы-биле таарымча чок черлер республиканын девискээринге таваржып болур.

«Россия Федерациязынын хамааты-ларынын медицина камгаладылганын дугайында» хоойлу долу хемчег-биле республикага 2001 чылда ажылгаттынган. 291,6 муң кижии камгаладдынган.

2001 чылда ажылдавайн турар хамааты-ларны медицинанын албан камгаладыл-газына чарыгдар акша-хөренгини көвүдедир. Халас медицина дузазын хамаатыларга чедирер талазы-биле

күрүне магадылалынын программазын ажылдап кылыр болгаш бадлылар.

Аныяктар политиказы. «Тыва Респуб-ликанын аныяктары (2001-2003 чылдар)» деп күрүнең аныяктар политиказы болгаш сорулгалыг программа концеп-циязын республиканын Чазаа хүлээп алган.

Күрүнең аныяктар политиказынын программалары-биле хаара туттунган аныяктар көвүдөп орат. Федералдыг 6 программа, оон иштинде «Студент болгаш сургуул аныяктарнын социал-күш-ажылга турумчуп ижигери», «Чайгы десант», «Сайгарлыкчы инициатива», «Уруулар, аныяктар болгаш студент каттыжышкыннар деткимчези», «Ногаан ортулук», «Зеленый остров» аныяктарнын экологтуг кижизидилгези, «Аныяктарга информация-методиктиг деткимче» деп программалар кирген. Оларнын киржи-чилери II болгаш III чергениң шаңналын алган. «Аныяк кадрлар» болгаш «2001-2002 чылдарда ядаралды болдуурас талазы-биле республиканын сорулгалыг програм-мазын» республика программаларынын боттандыра хемчеглеринин иштинге эрттирген.

Аныяктар херектеринин талазы-биле күрүне комитеди 2001 чылда аныяктарны күш-ажылга хаара тутуунга 650 муң рубль үндүргөн; оон эгелээшкени-биле сезон болгаш түр ажылдаар 850 черни тургускан.

Салым-чаяннын аныяктарны деткиир, улусчу чогадылганы хөгжүдөр талазы-биле 12 фестиваль, республика мөөрей-лерин, студентилер чыштарын эрттир-ген. Бүгү-россия чергелиг 5 мөөрейге оларнын 60 ажыг тиилекчилери кириш-кеш, Гран-при шааналдын болгаш лауреат аттарнын эдилекчилери болган. Журна-листер эвилелинин киржилгези-биле школачыларга элээди журналистер фестивалын, композиторлар эвилели-биле «XX чүс чылда урууларнын эң эки ырылары» фестиваль, «Хамнаарак-2001» эстрада ыры күүседикчилеринин мөөрейин организаастап эрттирген.

Аныяктар херектеринин талазы-биле күрүне комитединин ажылдакчылары, аныяктар бөлүктөрүнүн баштынарны-биле кады наркоманияга удур «Бис амьдыралды шилип алдывыс» деп акцияны организаастап эрттирген. Москва, Омск, Красноярск хоорайларга бүгү-россия чергелиг съездилер, семинарларга болгаш чөвүлел хуралдарга студент мөөрейлерин, фестивалдарнын тиилекчилери, турисчи клубтарнын идепкейлиг студентилери киришкеш, багай эвес көргүзүлгелер болган.

Республиканын 14 кожууннарына аныяктар килдистеринин специали-стеринге семинар болган. Методиктиг беш үндүрүлгени парлап үндүргөн.

Урууларнын болгаш студентилерин чайгы ийи лагеринге 230 кижии дыштанган. 190 школачыны «Океан», «Орленок» бүгү-россия уруулар төптөринче чоруткан. Спорттуң массалыг деткири-биле аныяктар ортузунга маргылдааларны эрттирген.

Шериге кыйгыртылга кампаниязын организаастыг чорударын хандыра сорулга-биле республика Чазаа үш доктаалды хүлээп алган. Шериг комиссариаттары-биле кады 1925 оолду шериг албанын эрттиреринче чоруткан, 2000 чылдаазы-биле деңнээрге, шериг албанынче чоруткан кижии саны хөй болуп турар.

Ынчалза-даа республикада аныяктар-ны деткиир талазы-биле күрүне комитеди, ылаңгыя кожууннарда, ам-даа чогуур деңнелде эвес. Аныяктар политиказын деткиринин бюджеттери кожууннарда көрдүнгөн, көдээ черлерде аныяк кадрларнын турумчувайн турары көстүп турар.

2002 чылда аныяк кижинин амьды-ралчы идепкейлиг туружун хевирлээр, култура-төөгүлүг эрткен үени камгала-рынче болгаш республиканын амгы болгаш келир үези дээш харысалганы бедидеринче онзагай кичээнге ийи утлаар.

Массалыг информация чепсектери. Чаңгыс аай информастыг девискээрни хөгжүдөр, массалыг информациянын чепсектерин деткиир, республиканын социал-экономиктиг сорулгаларын күүседиринче оларнын салдарын көдүр-ринче Чазак доктаамал кичээнге ийи салып турар.

Республикада аңгы-аңгы өңчү-хөрең-гинин үжен ажыг солун, сеткүүл бүрүткөт-тинген болгаш чырыкче үнүп турар. Оларнын иштинде күрүнең 6 респу-блика, кожууннар аразынын 6 солуннары болгаш 3 сеткүүл. Ном үндүрер чер, республика болгаш кожууннар аразынын 4 типографиязы ажылдап турар. 2000 чылдын деңнели-биле алырга, солуннар болгаш сеткүүлдернин ниити тиражы 104 муң экземпляр азы 4 хуу өскөн. Респуб-

лика солуннарының болгаш сеткүүлдеринин хууда орулгасы 12 хуу өскөн. Күрүнениң полиграфия бүдүрүлгелери продукция бүдүрер кемчээлин 25 хуу улгаттырган.

Тываның Ном үндүрер чери ниити тиражи 69 муң экземпляр 26 аттыг номну белекчээш, чырыкче үндүргөн. Ол дээрге 2000 чылдыңдан ийи катап хөй.

Массалыг информацияның парлалга болгаш электронгунг чепсектерин хөгжүдөр, оларнын материалдыг баазанын быжыглаар, кадрлар-биле хандыраар, информация рыногун хөгжүдөр дугайында кемчеглерни Чазак хүлээп ал келген. Республика солуннары, кожууннар аразының «Танды-Уула» солун амгы компьютер дерилгези-биле хандырттырган. Республика топографиязы инвестиция программазының үндүргөн 4 миллион рубль түннүг акша-хөрөңги-биле офсет парлалга машинасын ажыгдалга киирген. Түннелинде парлалга продукциязының шынары экижээн болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгү бедээн. Республика инвестиция программазының 2,0 миллион рубль акша-хөрөңги-биле республика топографиязы өңүг парлар дерилгени бо чылын ажыгдалга киирер. Өңүг ном, сеткүүл, солун болгаш парлалганын өске-даа продукциязын чырыкче үндүреринин долу технологтуг чорудуун ук байдал хандыраар. Телерадио дамчыдылганын техниктиг баазанын чаартыр дугайында айтырыг федералдыг яамының деңгелинде кылдынып турар. Ном үндүрүлгезин деткир талазы-биле 2000-2006 чылдарның сорулгалыг программазын хүлээп алган. Өөредилге номнарын, өөредилге методиктиг, чечен чогаал литературазын, ооң иштинде урулгарга, көвүдериңге ук программа улуг ужуру-дузаны ойнаар.

VI. ЭРГЕ-ХОЙЛУ, КОРУМ-ЧУРУМ БОЛГАШ ХӨЙ-НИИТИНИҢ АЙЫЛ ЧОК ЧОРУУН ХАНДЫРАРЫ

Кем-херек үлгедикчилеринин, алкоголь продукциязын, наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлудан дашкаар саарары, мал оору, электри дамчыдылга шугумнарының удазыннарын болгаш телефон кабельдерин база өске-даа өңүг металлдарны үптөп-тонаанының дугайында айтырыгларны Чазак хуралдарына чугаалажып турган.

Республикада күштүг болуп турар хоойлударның эрге-хоойлу экспертизанын чорударын 2001 чылда уламчылаан болгаш Россия Федерациязының Конституция болгаш федералдыг хоойлудурумнери-биле оларнын дүүштүрүлгезин ажылдап кылган. Республиканың Дээди Хуралыне нормативтиг эрге-хоойлу актыларында чөрүлдэлери узуткаар талазы-биле эксперт 67 түннели болгаш хүлээп алдынган тодаргай кемчеглерни чоруткан. Суд приставтары 29447 херек талазы-биле күүселде бүдүрүлгезин дооскан. Херек кырында 18,1 миллион рубльди хавыргаш, күрүнөже орулга кылдыр шилчиткен, 2,1 миллион рубль түннүг хавырттыган өңчү-хөрөңгини сайгарып чоруткан.

Эрге-хоойлу камгалаар органнарның кадрларын шилиир, ажылга тургузар болгаш белекчээр талазы-биле ажылдар чоруп турар, ук черлерниң материал-техниктиг баазанын быжыгып ораар. Россияның ИХЯ-зының өөредилге черлеринден 53 доозукчу келген, криминалдыг милиция албаны болгаш истелге черлерин ук специалистер-биле немей быжыглаан. Үжен автотранспорт, 120 сангыг ортехника база алдынган. Россия Федерациязының Юстиция яамызының Тыва Республикада эргелелди, суд органнары долузу-биле акшаланган, Иштики херектер яамызы — 112 хуу. Кеземче херээн күүседир албан черлерин тударына херелеттинер акша-хөрөңгини көрдүнгенинен 58,8 хуу хөй үндүргөн. Чуртталга бажыңнарын алып 16 сертификат келген. Эрге-хоойлу камгалаар органнарының ажылдакчыларына 37 квартираны берген. Республиканың Дээди Судунуң болгаш Арбитраж судунуң бажыңнарын тударының айтырыш шийирлеттинген. ИХЯ-ның оперативтиг-криминалистика килдизинин бажыны ажыгдалга кирген.

Кем-херек үлгедикчилеринин ажыдарыңче, оорга алыскан чүүлдерниң кайда барганын, чепсек, спирт, наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлудан дашкаар саарылгаларның барымдааларын илередиринче, кем-херек үлгедикчилери болгаш читкен кижилерни дилеп тыварыңче, өрт болгаш орук шимчээшкенинин айылын болдурбазыңче угланган оперативтиг-профилактиктиг болгаш истеп тыварының операцияларын республиканың девискээринге криминален байдалды тургуспас сорулга-биле чорудуп келген. Коруум-чурум, ооң иштинде өг-бүлө, амыдырал-чуртталга кавызының 5

муң хире корум-чурум хажыдышкынын учетта алган.

Иштики херектер органнарының дежурный кезээне 70 муң ажыг корум-чурум хажыдышчыларын чедирген. Оларның 40 муң ажыгы эзирик, 4 муң ажыгы биче хулиган херек кылган хамааттылар. Медицианың эзириктер сергедир черинге 24,5 муң кижиге кирген. Оларның иштинден 3 муң ажыг кижиге херээженнер, назы четпээннериниң саны 770, ажылда-вайн турарлар 14,3 муң кижиге.

Янзы-бүрү корум-чурум үрээшкени дээш административтиг торгаалга 96,7 муң хамааты таварышкан, 2,5 миллион рубль торгаалды оонаган.

Кем-херек үлгедикчилеринин холундан араалыг 80, ооң иштинде араа чок 15 боо, 433 ок-чемзек аймаан, 2 граната, 6 килограмм частыр бүдүмелдер, чазылдырар 2 тургузуг, 2,6 миллион рубль болгаш АКШ I муң доллар, 8 автомашинаны хавырган.

Экономика кавызының, ооң иштинде беш дугаары-ла улуг болгаш онзагай улуг кемчээлдиг, 424 кем-херек үлгедикчилерини ажыгтыган. 209 кем-херекти судче шилчиткен, 132 кижини шийткен. Материалдыг когаралдыг кемчээли 94 миллион рубль. Хээлиден чоруктуң барымдаалары-биле 10 кем-херекти оттурган, ооң үжүн судче чоруткан.

Алкоголь продукциязы, кывар-чаар материалдар рыноктарына, септелгетудуг ажыл-чорудулгазына 1207 эрге-хоойлу хажыдышкынын илередип тышкан болгаш соксаткан. Ооң иштинде 47 — үндүрүг хоойлу-дүрүмүн үрээни, ылангыя 34 хажыдышкын улуг болгаш онзагай улуг кемчээлдерли-даа бар. Күрүнөже чедирген когарал түнү 189,4 миллион рубль, чогуур үезинде төлөвэни 77,2 миллион рубль илереттинген. Буруудаттырган түннел-биле судче 18 кем-херекти чоруткан. 130 миллион рубль акша-хөрөңги-биле каттышкан бюджет хандырттыган. Ол дээрге 2000 чыл-биле денээрге, 3,8 катап хөй.

Арага кылыгыларының тускай маркировказын сагып, бо талазы-биле бүдүрер, шыгжаар болгаш садып-саарарының чөпшээрелдериниң хыналдазын 500 ажыг катап чоруткан. 214 хажыдышкынын илереткен, хоойлудан дашкаар саарылгадан 28 муң литр спирти хавырган. 1,2 муң хамаатыга административтиг харысалганы оонаган. 13 кем-херек оттурган. Торгаал кемчээли 33 муң рубль болуп турар, 21 муң рубльди хавырган.

Өңүг болгаш кара металл үптөп-тонаашкынының 150 таварылгазын илередип тышкан. Ол дээрге 2000 чылга денээрге, 2,3 катап хөй. Бо талазы-биле 45 кем-херекти истелге сөөлүндө судче чоруткан. Когаралдыг түнү 1,2 миллион рубль. 205 кижиге бо талазы-биле кем-херек үлгедикчилеринге оонашкан.

Хоойлудан дашкаар наркотиктер садып-саарганы дээш, 630 кем-херек оттурган. 424 кижини харысалгага оонаган, оларның иштинде 33 кижиге назы четпээннер. 98,5 килограмм наркотиктиг бүдүмелдерни хавырган. 500 таварылга улуг болгаш онзагай улуг кемчээлдерге.

1031 мал оору бүрүткеттинген. Материалдыг когаралдыг кемчээли 1,9 миллион рубль. 1337 баш малды когарааннарга эгиткен, 1,1 миллион рубль когарал эгиттинген. Мал оорлары-биле ажылды кончуг шыңгыраткан. 324 кижиге хамаарыштыр 184 кем-херекти судка көргөн. Шийттиргеннериниң 72,8 хуузунун хосталгазын казаан. Шийттирген 9 кижиниң эт-херэгинин хавырган.

Кеземче херээн күүседир системаның албан черлери эрткен чылын үлетпүр бүдүрүлгезинин өзүлдезин болдурган. Кызылда дааранылга фабриказының филиалы ажыгтыган, СИЗО-1, ЛИУ-2-ниң эде чаартылгазына 735 муң рубль үндүргөн, Шагаан-Арыг хоорайда ийи квартиралыг чуртталга бажыңы туттунган. 4,6 миллион рубльдиң садыг продукциязы үлетпүр бүдүрүлгелерге бүдүртүнгөн. 2000 чылга денээрге, 30,6 хуу бедээн. Дилиг материалдары, амыдырал хандырылга дерилгелери болгаш чугай бүдүрери көвүдээн. 3 миллион рубль түннүг продукцияны дүзалал ажыл-агыйларга кылып бүдүргөн. Кем-херек адаанда турарларның медицина хандырылганын экижидеринин кемчеглерин онза кичээңгейде ап турар. Туберкулезтан аарыры 8,6 хуу, өлүрү 2 катап кызырылган, аарыг кижилерге чөм садып бээринге үндүрер чарыгдал 10 хуу өскөн.

Россия-моол күрүнө кызыгаарының тыва участогунуң камгалалын күштүлдирер талазы-биле сонгарлаттынмас кемчеглер дугайында Чазактың доктаалына дүүштүр улуг кемчээлдерлиг «Рубеж» операцияларны ийи катап чоруткан. Күрүнө кызыгаарының чоогунга мал кадааның болгаш тударының зоналары тодараттыган. Өңчү-хөрөңгиниң бүгү хевирлеринде мал чизезин

эрттирген. Россия Федерациязының Чазак биле Моол Чазактың аразында Дугуржулганы күүседире-биле күркызыгаар эрттир сүрдүргөн, читкен малды дедир эгидеринин дугайында айтырыг шийт-пирлээр кылдыр тургустунган комиссиялар ажылдап турар. Күркызыгаар чурумун хажыткан 155 кызыгаар үрекчилерин туткан, 56 кижиниң 23 кем-херээн оттурган, 30 кижиге шийттирген. 7,7 миллион рубль түннүг контрабанданы, араалыг 22 боону, 173 ок-чемзекти хавырган. Кызыгаар кожууннарга кем-херектер үлгедире 8,1 хуу, мал оору 1,8 хуу, оорга алыскан мал бажы 36,6 хуу кызырылган.

Отчеттуг үе дургузунда 203 каайлы чурумун үрээни илереттинген, бо талазы-биле 80 херектер долдунган, 126 актыларны тургускан. 165,5 муң рубль түннүг барааннары хавырып хураган. 71,2 муң рубльге бараан өрттөөн торгаал тургускан. Торгаалдыг түнү 33 муң рубль болуп турар.

Республикада ап чоруткан кемчеглерин түннелинде эзирик, ок-чемзек ажыглап, кадыкшылга аар кемдээшкенин өжөгээр кылыры, экономиктиг кем-херек үлгедикчилерини, садыг черлерин үптөп-тонаары кызырылган. Бий-Хем, Эрзин, Өвүр кожууннарда кем-херектер үлгедикчилеринин бүрүткелери аар болгаш онза айылыг кем-херек үлгедикчилерини Кас-Хем, Бий-Хем, Эрзин, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Чеди-Хөл кожууннарда эвээжээн.

Ынчалза-даа кем-херек үлгедикчилеринин республикага доктаадыры соксаан. Бүрүткеттинген кем-херек үлгедикчилерини 11,7 хуу, ооң иштинде өлүрүшкүннери 8,3 хуу үптөп-дээрбээр өскөн, кудумчуларга, хөй-ниити черлеринге элээди назыныгыларның кем-херек үлгедикчилерини 40,3 хуу өскөн.

Хамааттыларның амы-тыныга болгаш кадыкшылыга, мал оорунга удур кем-херек үлгедикчилеринин өзүп турары, наркоманияның неперээни онза сагыш салышкыны болдура берген. Үш дугаар кем-херек үлгедикчилерини мурнунда шийтирип турганнарының талазында болуп турар. Учур-бүрүткел чурумун шыңгыратканының түннелинде

2001 чылда Тыва Республиканың Чазактың ажылының түннелдерин үндүрүп тура, дараазында кол түннелдерни кылып болур:

1. Эрткен чылын республиканың Чазактың ажыл-чорудулгасы Тыва Республиканың Президентизинин соңгудла мурнунда программазында «Чедип алдынган чүүлдерни быжыглаар болгаш улам ынайгы экономиктиг өзүлдени хандыраар» деп Президентинин чоңга болгаш Тыва Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге) Айыткалында салдынган сорулгаларга дүүштүр боттанып келген.

Чаа Конституцияның телевилелиниң талазы-биле ажылдың доозулганы болгаш 2001 чылдың май 6-да бүгү чоннуң референдумнага ону хүлээп алганы республикага чугула болушкун болган.

2. Статкүркомнуң баштайгы сан-медээлерин езугаар алырга, экономиктиг көргүзүлгелерин хөй кезиниң талазы-биле эки бурунгаарлаашкынар чедип алдынган. Ниити регионал продуктузу өскөн. Инвестицияларның кемчээли барык ийи катап улгаткан, социал болгаш бүдүрүлгө объектилери хөй-биле ажылдалга кирген. Үлетпүр бүдүрүшкүнүнүң чүк сөөртүлгезинин кемчээлдери улгаткан, шээр малдың баш саны өскөн.

Федералдыг органнар-биле Чазактың демниг ажылының ачызында даштыкы экономиктиг харылзааларың арга-шинээн ажыгларынга таарымчалыг байдалдар тургустунган. Экспорттуң (барааннары даштыкыже үндүр сөөртүрү) кемчээлдери өскөн.

Каттышкан бюджеттиң орулгаларының өзүлдезинин түннелинде республиканың саң-хөө талазы-биле аргалары элээн өскөн, бо чорук чарыгдалдарның социал статьяларын долу кемчээли-биле акшаландыраар, экономиканың боттут секторун күрүнөден деткиринин кемчээлин 2 катап улгаттыраар, эрткен чылдарның өре-ширезин дуглаар арганы берген.

3. 2001 чылда ажыл төлевири, пенсияларның болгаш өске-даа социал төлөлгелеринин кемчээли бедээн. Чурттакчы чоннуң орулгаларының өзүлдези инфляцияны (акшаны үне чокталышкыны) быжырымчалыг ашкан. Үүрмектеп садар бараан саарылгазының телевириг ачы-дузаларның хөй кезиниң пассажирлер сөөртүлгезинин, чурттаар оран-савакы ажылдалга кииреринин кемчээлдери улгат-

кем-херек үлгедикчилеринин ажыдышкыны 16,5 хуу кызырылган.

Эрге-хоойлу, корум-чурумну тудуп хандыраар, кем-херек үлгедикчилерини биле демисел 2002 чылда республиканың Чазактың болгаш эрге-хоойлу камгалаар органнарының эң чугула сорулгасы болуп артар.

2001 чылда республикага онзагай байдалдар берге үш байдал бүрүткеттинген. Каа-Хем, Кызыл, Бай-Тайга, Барың-Хемчик, Тожу кожууннар болгаш Кызыл хоорайның зоназына 1275 бажың, 3500 гектар көдээ ажыл-агый черлери үерге алыскан. 2038 кижини үер алган черден чайлаткан.

Республиканың онзагай байдалдар талазы-биле комиссиязы 18 катап чыгып хурал эрттирген. 14 команда-штаб өөредилгелери болгаш белеккелдери, комплекстиг 4 хыналда органастаттыган. Чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар талазы-биле кемчеглеринин күүселдезин хандырган. Үер болган черден чурттакчыларны чайладыр көжүрери, аш-чем продуктулары-биле когарааннары хандыраар, озал-ондактан камгалал болгаш тудуг-суурларны катап эде чаартыры чоруттунган. Суг үеринин когаралын катап тургузарына республиканың Чазак 3,2 миллион рубль, Россия Федерациязының Чазак 10,4 миллион рубль, Россияның Автооруктар яамызы 7,2 миллион рубль, РФ-тин Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы 1,8 миллион рубль үндүргөн.

Эрткен чылдың июнь-июль айларда республиканың көдээ ажыл-агый улуг изиг-халыңга таварышкан. 3,3 миллион рубль дузаламчыны ынчан РФ-тин Чазак берген.

«Буйбинский» артка хар көшке 2001 чылдың март айда каш хонук дургузунда автомобиль шимчээшкенин доза турупкан. 60 ажыг автомашина тырылган, ийи кижиге өлгөн. Өлгөн кижилеринин өг-бүлелеринге, когарааннарга республиканың Чазак 18 муң рубль материалдыг дуза чедирген.

2002 чылда айыылдарны эвээжедир, онза байдалдарның болушкуннарын чымчадыр талазы-биле белеккел күштер болгаш чурттакчы чон чогумчалыг кемчеглер алыры чугула.

ТҮННЭЛ

кан. Өзүп төрүүр чоруктуң болгаш чурттакчы чонун ала чайгаар өзүлдезинин эки түннелдери хевээр артышаан.

Күрүнден деткимче социал адырның материалдыг баазанын быжыглаттынганы өөредилгениң, кадык камгалалының, культураның, спорттуң талазы-биле ажылды сайзыраңгайжыдар арганы берген. Тыва спортчуларын, культураның мастерлеринин, башкыларның чедишкенин Россияда база даштыкыда-даа калбак неперелди болгаш хүлээп көрүүшкүнү алган.

Ынчалзажок социал хөгжүлдениң хөй-хөй айтырыгы ам-даа үзе шийтпирлеттинмээн. Чурттакчы чоннуң ажыл-биле хандырттылганын бедирди чедип алдынмаан, эвээш орулгалыг хамаатыларның саны хөй болуп артышаан. Ниитизи-биле аарып чоруктуң өзүлдези демдеглеттинген.

4. Коруум-чурумну болгаш ниитинин айыл чок чоруну быжыглаар талазы-биле кемчеглер алдынып келген. Магаботка сагышты-биле аар хора чедирер чоруктуң, экономиктиг улангышкыныг кемниг херектериниң саны кызырылган, хөй-хөй кожууннарда аар болгаш онза аар кемниг херектеринин, ооң иштинде өлүрүшкүнүнүң саны кудулаан. Ындыг болзажок байдалды үндезини-биле өскертири чедип алдынмаан. Кемниг херектерин илередип турарының деңгели куду, мал-маган оорлаар чорук чидиг айтырыг болуп артышаан.

2002 чылда социал-политиктиг адырга чугула болушкуннар болур. Республиканың чаа Конституциязына дүүштүр күүсекчи болгаш хоойлудулга эрге-чагырганың бүгү деңгелдеринин соңгудалары болуп эртер. Тыва Республиканың Чазак ол чугула политиктиг кемчеглеринин организация болгаш материал-техниктиг хандырылганына эргежок чугула кемчеглерни алыр.

Экономиканы болгаш социал адырны ажылдадырының хүн бүрүнүң айтырыгларын, а ол ышкаш үр хуусаалыг байдалдыг перспективтиг айтырыгларны шийт-пирлээр талазы-биле ажыл уламчылаар.

Ажыктыг экономиканы, амгы үениң социал адырын тургузары болгаш ол үндезинге Тываның чоңуң амчыралын экижидери эрге-чагырганың бүгү деңгелдеринин кол сорулгасы болуп артар.

Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Башкыны Ш. ООРЖАК.

2002 чылдың январь 10.

ЯНВАРЬ 14,
ПОНЕДЕЛЬНИК

ОРТ

06.00 ДОБРОЕ УТРО
09.00 НОВОСТИ.
09.15 "Земля любви", т/с.
10.10 "Торгошчы "Счастьем". Дело 2001 года, д/д.
10.40 Поле Чудес.
11.35 Непутевые заметки.
12.00 НОВОСТИ.
12.15 40 лет шутя. КВН. Фрагменты биографии.
13.00 "Ералаш".
13.15 Авантюрная комедия "Китайский сервис".
15.00 НОВОСТИ.
15.15 Приключенческий фильм "Повелитель бурь".
16.50 "Ералаш".
17.00 Большая стирка.
18.00 НОВОСТИ.
18.30 С легким паром!
19.00 Жди меня.
20.00 Кто хочет стать миллионером?
21.00 ВРЕМЯ.
21.40 Начало драматического сериала "Граница. Таежный роман".

ЯНВАРЬ 15, ВТОРНИК

ОРТ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.15 Жди меня.
10.10 С легким паром!
10.45 Кто хочет стать миллионером?
11.35 Непутевые заметки.
11.50 Библиомания.
12.00 НОВОСТИ.
12.15 Независимое расследование.
12.55 Русский экстрим.
13.20 Начало комедийного сериала "12 стульев".
14.35 "Дисней-клуб". "Любимчик".
15.00 НОВОСТИ.
15.15 Что да как.
15.35 Царь горы.
16.00 "Граница. Таежный роман", т/с. 1-я серия.
17.00 "Большая стирка".
18.00 НОВОСТИ.
18.15 Однако.
18.30 Смехопанорама.
19.05 "Земля любви", т/с.
20.05 Слабое звено.
21.00 ВРЕМЯ.
21.40 "Граница. Таежный роман", т/с.
22.45 "Как это было". "Первый десант на БАМ. 1974 год".
23.30 Ночное время.
00.00 Цивилизация.
00.30 - 02.50 Ночная смена.

ЯНВАРЬ 16, СРЕДА

ОРТ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.15 "Земля любви", т/с.
10.10 Смехопанорама.
10.45 Слабое звено.
11.35 Непутевые заметки.
11.50 Библиомания.
12.00 НОВОСТИ.
12.15 "Как это было". "Первый десант на БАМ. 1974 год".
12.55 "Серебряный шар". "Любовь и смерть Горького".
13.45 "12 стульев", т/с.
15.00 НОВОСТИ.
15.15 Семь бед — один ответ.
15.35 Звездный час.
16.00 "Граница. Таежный роман", т/с.
17.00 "Большая стирка".
18.00 НОВОСТИ.
18.15 Однако.
18.30 Кумиры. Испытание славы.
19.00 "Земля любви", т/с.
19.55 Последний герой. "Романтики и прагматики".
21.00 ВРЕМЯ.
21.35 "Граница. Таежный роман", т/с.

ЯНВАРЬ 17, ЧЕТВЕРГ

ОРТ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.15 "Земля любви", т/с.
10.10 Кумиры. Испытание славы.

ТЕЛЕПРОГРАММА

22.45 Независимое расследование.
23.30 Ночное время.
23.50 На футболе.
00.20 - 01.30 "Ночная смена".

РТР

"Тыва"

06.50, 07.50, 08.50 Поздравления, коллаж.

РТР

07.00, 08.00, 09.00, 10.00 ВЕСТИ.

07.15 "Селеста, всегда Селеста", т/с.

07.45 Православный календарь.

08.15 Телепузики.

08.40 Семейные новости.

09.15 Москва — Минск.

09.35 Экспертиза на РТР.

09.50 ВЕСТИ — Москва.

10.15 Мультфильм.

10.25 Комедия "Шуб-баба Люба".

12.00 ВЕСТИ.

12.30 "Санта-Барбара", т/с.

13.15 Мультфильм.

13.30 Моя семья.

"Тыва"

14.30 Новости.

14.35 "Хөгжүмнүг байыр". Поздравления.

14.55 Коллаж.

РТР

15.00 ВЕСТИ.

15.30 "Крылья любви", т/с.
16.25 "Дикий ангел", т/с.
17.20 "FM и ребята", т/с.
18.00 ВЕСТИ.

"Тыва"

18.30 ТЫВА ЧЕРДЕ.

18.50 Тыва журналистика. Дорт эфир. Тел.: 3-27-69, 3-28-88.

19.30 ЦЕНТР АЗИИ.

19.50 Коллаж.

РТР

20.00 "Жанна Д'Арк", т/с.

21.00 ВЕСТИ.

"Тыва"

21.35 Хөгжүмнүг байыр. Поздравления.

РТР

21.55 "Нина. Расплата за любовь", т/с.

22.55 "Пуаро Агаты Кристи. Король трюф", х/ф.

00.00 ВЕСТИ.

00.15 ВЕСТИ — Москва.

00.30 Дежурная часть.

00.45 — 02.13 Комедия "Хочу вашего мужа".

НТВ

07.00, 08.00 СЕГОДНЯ.

07.35 Криминал.

07.40, 08.25 Впрок.

07.45, 08.35 Большие деньги.

08.15, 08.50 "Наши любимые животные".

08.20 Карданный вал.

08.45 Пять минут с Ново-

женовым.
08.55 Криминал. "Чисто-сердечное признание".
09.25 Служба спасения.

10.00 СЕГОДНЯ.

10.15 Комедия "Афоня".

11.50 Впрок.

12.00 СЕГОДНЯ.

12.15 "Наши любимые животные".

12.25 Карданный вал.

12.35 "Полицейские", т/с.

14.00 СЕГОДНЯ.

14.20 "Маска", х/ф.

16.00 СЕГОДНЯ.

16.25 Большие деньги.

16.35 Принцип "Домино".

17.40 Криминал.

17.55 Начало детективно-приключенческого сериала "Противостояние".

19.15 Алчность.

20.00 СЕГОДНЯ.

20.30 Пять минут с Новоже-

новым.

20.40 Детективная драма "Вербошчик".

22.35 Криминал.

23.00 СЕГОДНЯ.

23.35 Герой дня.

00.00-01.00 "Скорая помощь", т/с.

ТВЦ

10.00 Настроение.

13.00 "Тихие страсти Магдалены", т/с.

13.55 "Слушается дело", ток-шоу.

14.40 Европейские ворота России.
14.50 Телемагазин.

15.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

15.25 "Дата".

16.30 Момент истины.

17.30 Деловая Москва.

18.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

18.15 "Инспектор Кресс", т/с.

19.30 "Дилижанс", х/ф.

19.55 Путь к себе.

20.00 Регионы. Прямая речь.

20.30 "Я люблю этот мир". Церемония вручения премии "Сердце".

21.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

21.15 Премьера ТВЦ. "Московская школа балета".

21.45 "Портрет актрисы", Татьяна Окуневская.

22.15 Антимония.

22.55 "Без права на любовь", т/с.

23.50 Пять минут деловой Москвы.

00.00 СОБЫТИЯ. Время московское.

00.45 Особая папка.

01.10 Начало драматического сериала "Самозванцы".

02.15 Премьера ТВЦ. Начало острозащитного сериала "Парижский полицейский".

03.15 Времечко.

03.45 Петровка, 38.

04.00 СОБЫТИЯ. Время мос-

ковское.
04.20 Ночной полет.
04.50 — 05.20 "Поэтический театр Романа Виктюка".

ТНТ

07.00 Познавательная программа "Дети Ноя".

07.30 "Отважные", т/с.

08.00 "Лето нашей тайны", т/с.

09.00 "Ужин у Фреда", х/ф.

11.15 "Сегоднячко" за неделю. Дайджест.

12.20 Магазин на диване.

12.30 Из жизни женщины.

13.00 Телемагазин.

13.05 Хит-парад на ТНТ.

13.30 ТВ-клуб.

14.20 Магазин на диване.

14.30 "Неукротимая Хильда", т/с.

15.30 "Динозаврики", м/с.

16.00 "Отважные", т/с.

16.30 "Лето нашей тайны", т/с.

17.30 "Дикая Америка", д/с.

18.00 "Я люблю Люси", т/с.

18.30 Из жизни женщины.

19.00 Познавательная программа "Дети Ноя".

19.25 "Майами Сэндс", т/с.

20.30 Сегоднячко.

21.25 Глобальные новости.

21.30 Музыкальная комедия "Небывальщина".

23.35 Музыка на ТНТ.

23.50 Глобальные новости.

23.55-01.15 Боевик "Круиз страха". 1-я серия.

РТР

"Тыва"

06.50 НОВОСТИ. Погода.

07.50 МЕДЭЭЛЕР. Агаар.

08.50 МЕДЭЭЛЕР. Агаар.

09.50 МЕДЭЭЛЕР. Агаар.

10.50 МЕДЭЭЛЕР. Агаар.

РТР

07.00, 08.00, 09.00, 10.00 ВЕСТИ.

07.15 "Селеста, всегда Селеста", т/с.

07.45 Православный календарь.

08.15 Телепузики.

08.40 Семейные новости.

09.15 Национальный доход.

09.20 Дежурная часть.

09.35 Экспертиза РТР.

09.50 ВЕСТИ — Москва.

10.15 "Эмиссар царя", х/ф.

11.05 Два рояля.

12.00 ВЕСТИ.

12.30 "Санта-Барбара", т/с.

13.15 Мультфильм.

13.30 Моя семья.

"Тыва"

14.30 Новости.

14.40 "Хөгжүмнүг байыр". Поздравления.

14.55 Коллаж.

РТР

15.00 ВЕСТИ.

15.30 "Крылья любви", т/с.

16.25 "Дикий ангел", т/с.

17.20 "Простые истины", т/с.

18.00 ВЕСТИ.

"Тыва"

18.30 ТЫВА ЧЕРДЕ.

18.50 Кыжи болгаш хоойлу.

19.10 "Провинциальные зарисовки". Эржей.

19.30 ЦЕНТР АЗИИ.

19.50 Коллаж.

РТР

20.00 "Жанна Д'Арк", т/с.

21.00 ВЕСТИ.

"Тыва"

21.35 Хөгжүмнүг байыр. Поздравления.

РТР

21.55 "Нина. Расплата за любовь", т/с.

23.00 Фигурное катание. Чемпионат Европы. Пары.

Короткая программа. Трансляция из Лозанны.

00.00 ВЕСТИ.

00.15 ВЕСТИ — Москва.

00.25 Фигурное катание. Чемпионат Европы. Пары. Короткая программа. Продолжение трансляции из Лозанны.

01.00 — 02.59 "Польская красавица", х/ф.

НТВ

07.00, 08.00 СЕГОДНЯ.

07.45, 08.35 Большие деньги.

07.55, 08.45 Пять минут с Новоже-

новым.

08.15 "Наши любимые животные".

08.20, 08.50 Карданный вал.

08.25 Впрок.

09.00 "Скорая помощь", т/с.

10.00 СЕГОДНЯ.

10.20 Дог-шоу "Я и моя собака".

11.25 Путешествие натуралиста.

11.50 Пять минут с Новоже-

новым.

12.00 СЕГОДНЯ.

12.15 "Наши любимые животные".

12.20 "Полицейские", т/с.

Заключительная серия.

13.50 Пять минут с Новоже-

новым.

14.00 СЕГОДНЯ.

14.20 Карданный вал.

14.30 "Вербошчик", х/ф.

16.00 СЕГОДНЯ.

16.25 Большие деньги.

16.35 Принцип "Домино".

17.50 Криминал.

18.00 "Противостояние", т/с.

19.10 Алчность.

20.00 СЕГОДНЯ.

20.30 Боевик "Операция "Самум".

22.35 Криминал.

дарь.
08.15 Телепузика.
08.40 Семейные новости.
09.15 Национальный доход.
09.20 Открытая таможня.
09.35 Экспертиза РТР.
09.50 ВЕСТИ — Москва.
10.15 "Эмиссар царя", т/с.
11.05 Сам себе режиссер.
12.00 ВЕСТИ.
12.30 "Санта-Барбара", т/с.
13.15 Мультфильмы.
13.30 Моя семья.
"Тыва"
14.30 НОВОСТИ
14.40 "Хөгжүмнүг байыр".
Поздравления.
14.55 Коллаж.
РТР
15.00 ВЕСТИ.
15.30 "Крылья любви", т/с.
16.25 "Диккий ангел", т/с.
17.20 "Простые истины", т/с.
18.00 ВЕСТИ.
"Тыва"
18.30 ТЫВА ЧЕРДЕ.
18.50 Аһык салгал.
19.10 Кадыкшылга.

19.30 ЦЕНТР АЗИИ.
19.50 Коллаж.
РТР
20.00 "Жанна Д'Арк", т/с.
21.00 ВЕСТИ.
"Тыва"
21.35 Хөгжүмнүг байыр. Музыкальные поздравления.
РТР
21.55 "Нина. Расплата за любовь", т/с.
23.00 Фигурное катание. Чемпионат Европы. Пары. Произвольная программа. Трансляция из Лозанны.
00.00 ВЕСТИ.
00.15 ВЕСТИ— Москва.
00.25 Фигурное катание. Чемпионат Европы. Пары. Произвольная программа. Продолжение трансляции из Лозанны.
01.20-03.13 "Небо в алмазах", х/ф.
НТВ
07.00, 08.00 СЕГОДНЯ.
07.45, 08.35 Большие деньги.

07.55, 08.45 Пять минут с Новожиновым.
08.15, 08.55 "Наши любимые животные".
08.20, 08.50 Карданный вал.
08.25 Впрок.
09.05 "Скорая помощь", т/с.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.15 Алчность.
11.00 Квартальный вопрос.
11.30 "Среда".
11.50 Большие деньги.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.20 Наши любимые животные.
12.25 Детская киноповесть "Воскресный папа".
14.00 СЕГОДНЯ.
14.20 "Противостояние", т/с.
15.20 Алчность.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.25 Криминал.
16.35 Принцип "Домино".
17.45 "Противостояние", т/с.
19.05 Совершенно секретно. Информация к размышлению.
20.00 СЕГОДНЯ.
20.30 Впрок.
20.40 Боевик "Русский

киллер".
22.35 Криминал.
23.00 СЕГОДНЯ.
23.35 Герой дня.
23.55 - 01.20 Гордон.
ТВЦ
10.00 Настроение.
12.50 Газетный дождь.
13.05 "Тихие страсти Магдалены", т/с.
14.05 Секретные материалы. Расследование ТВЦ.
14.40 Телемагазин.
15.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
15.15 Петровка, 38.
15.25 Дата.
16.25 "Петербургские тайны", т/с.
17.30 Деловая Москва.
18.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
18.15 "Инспектор Кресс", т/с.
19.20 Экспо-новости.
19.30 Радиочастоты и мы.
19.55 Путь к себе.
20.00 Регионы. Прямая речь.
20.30 Команда на Марс.
21.00 СОБЫТИЯ. Время мос-

ковское.
21.15 "Московская школа балета".
21.45 Двойной портрет.
22.15 21 кабинет.
22.55 "Без права на любовь", т/с.
23.40 Экспо-новости.
23.50 Пять минут деловой Москвы.
00.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
00.35 "Самозванцы", т/с.
01.35 Версты. "Путешествие в Россию".
02.15 "Парижский полицейский", т/с.
03.15 Времечко.
03.45 Петровка, 38.
04.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
04.20 Ночной полет.
04.50 Открытый проект.
05.45 - 06.10 "Синий троллейбус".
ТНТ
07.00 Познавательная программа "Дети Ноя".
07.30 "Отважные", т/с.

08.00 "Лето нашей тайны", т/с.
09.00 Боевик "Крузи страха". 1-я и 2-я серии.
11.15 "Майами Сэндс", т/с.
12.20 Магазин на диване.
12.30 Из жизни женщины.
13.00 Телемагазин.
13.05 Хит-парад на ТНТ.
13.30 ТВ-клуб.
14.20 Магазин на диване.
14.30 "Неукротимая Хильда", т/с.
15.30 "Динозаврики", м/с.
16.00 "Отважные", т/с.
16.30 "Лето нашей тайны", т/с.
17.30 "Дикая Америка", д/с.
18.00 "Я люблю Люси", т/с.
18.30 Из жизни женщины.
19.00 Познавательная программа "Дети Ноя".
19.25 "Майами Сэндс", т/с.
20.30 Сегоднячко.
21.25 Глобальные новости.
21.30 "Охранник для дочери, или Сара", х/ф.
00.00 Музыка на ТНТ.
00.15 Глобальные новости.
00.20-01.40 Боевик "Крузи страха". 4-я серия.

ЯНВАРЬ 18, ПЯТНИЦА

ОРТ
06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.15 "Земля любви", т/с.
10.15 Сами с усами.
10.40 Слабое звено.
11.35 Непутевые заметки.
11.50 Библиомания.
12.00 НОВОСТИ.
12.15 "Формула власти".
"Шестнадцать президентов и король".
12.55 "Серебряный шар".
13.35 "12 стульев", т/с.
15.00 НОВОСТИ.
15.15 "Все псы попадают в рай", м/с.
15.40 Семь бед — один ответ.
16.00 "Граница. Таежный роман", т/с.
17.00 Большая стирка.
18.00 НОВОСТИ.
18.15 Однако.
18.30 "Разгром бауманской группировки. Дело 2001 года", д/д.
19.00 "Земля любви", т/с.
20.00 Поле Чудес.
21.00 ВРЕМЯ.
21.35 "Год глухаря", х/ф.
22.40 "Секретные материалы", т/с.
23.30 Фигурное катание. Чемпионат Европы. Мужчины. Произвольная программа. Трансляция из Швейцарии.
00.10 Другое время.
01.05 - 02.45 Комедия "Монашки в бегах".
РТР
"Тыва"
06.50 НОВОСТИ. Погода. Коллаж.
07.50 МЕДЭЭЛЕР. Погода. Коллаж.
08.50 МЕДЭЭЛЕР. Агаар. Коллаж.

РТР
07.00, 08.00, 09.00, 10.00 ВЕСТИ.
07.15 "Селеста, всегда Селеста", т/с.
07.45 Православный календарь.
08.15 Телепузика.
08.40 Семейные новости.
09.15 Национальный доход.
09.30 Тысяча и один день.
09.35 Экспертиза РТР.
09.50 ВЕСТИ — Москва.
10.15 "Эмиссар царя", т/с.
11.10 Новая "Старая квартира".
12.00 ВЕСТИ.
12.30 "Санта-Барбара", т/с.
13.15 Мультфильм.
13.30 Моя семья.
"Тыва"
14.30 НОВОСТИ
14.40 "Хөгжүмнүг байыр".
Поздравления.
14.55 Коллаж.
РТР
15.00 ВЕСТИ.
15.30 "Крылья любви", т/с.
16.20 "Диккий ангел", т/с.
17.20 "Простые истины", т/с.
18.00 ВЕСТИ.
"ТЫВА"
18.30 ТЫВА ЧЕРДЕ.
18.50 Стишки-малышки.
18.55 Национал хөгжүм оркестри.
Дорт эфир.
19.30 ЦЕНТР АЗИИ.
19.50 Коллаж.
РТР
20.00 Комедия "Женх с того света".
21.00 ВЕСТИ.
"ТЫВА"
21.35 Хөгжүмнүг байыр. Музыкальные поздравления.

РТР
21.55 "Нина. Расплата за любовь", т/с.
23.00 "9 ярдов", х/ф.
01.00 Фигурное катание. Чемпионат Европы. Танцы. Оригинальный танец. Трансляция из Лозанны.
01.55 Панорама кино с В.Тодоровским.
02.45 - 03.43 Горячая десятка.
НТВ
07.00, 08.00 СЕГОДНЯ.
07.45, 08.35 Большие деньги.
07.55, 08.45 Пять минут с Новожиновым.
08.15, 08.55 "Наши любимые животные".
08.20, 08.50 Карданный вал.
08.25 Впрок.
08.55 Первомайская колонна.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.15 Своя игра.
11.00 "Наши любимые животные".
11.10 Совершенно секретно. Информация к размышлению.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.20 Трагифарс "Первая встреча, последняя встреча".
14.00 СЕГОДНЯ.
14.20 Большие деньги.
14.30 "Русский киллер", х/ф.
16.00 СЕГОДНЯ.

16.25 Мультфильм.
16.40 Профессия — репортер. "Контрабасы".
17.10 Продолжение следует...
18.00 Вниманию. Розыск!
18.45 "Противостояние", т/с.
20.00 СЕГОДНЯ.
20.30 "Противостояние", т/с.
21.45 Профессия — репортер. "Холодная и ничья".
22.15 Криминальная Россия. "Ростовские оборотни". 1-я серия.
23.00 СЕГОДНЯ.
23.35 Мистический триллер "Кровь невинных".
01.55 Пепси-чарт.
02.35 - 03.10 Кома.
ТВЦ
10.00 Настроение.
12.50 Газетный дождь.
13.05 "Тихие страсти Магдалены", т/с.
14.05 "Портреты актрисы". Татьяна Окуневская.
14.40 Телемагазин.
15.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
15.15 Петровка, 38.
15.25 "Дата".
16.25 "Петербургские тайны", т/с.
17.30 Деловая Москва.
18.00 СОБЫТИЯ. Время мос-

ковское.
18.15 "Инспектор Кресс", т/с.
19.20 Путь к себе.
19.30 "Мир дикой природы", т/с.
20.00 Регионы. Прямая речь.
20.30 Илущие вперед.
21.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
21.15 "Московская школа балета".
21.45 Горько!
22.15 "Мода pop-stop".
22.55 "Без права на любовь", т/с.
23.40 Путь к себе.
23.50 Пять минут деловой Москвы.
00.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
00.35 "Самозванцы", т/с.
01.35 "Парижский полицейский", т/с.
02.35 Детектив-шоу.
03.20 ВРЕМЕЧКО.
03.50 Петровка, 38.
04.05 СОБЫТИЯ. Время московское.
04.25 Русский век.
05.05 — 06.20 Мелодрама "Любовная связь".
ТНТ
07.00 Познавательная программа "Дети Ноя".

07.30 "Отважные", т/с.
08.00 "Лето нашей тайны", т/с.
09.00 Боевик "Крузи страха". 3-я и 4-я серии.
11.15 "Майами Сэндс", т/с.
12.20 Магазин на диване.
12.30 Из жизни женщины.
13.00 Телемагазин.
13.05 Хит-парад на ТНТ.
13.30 ТВ-клуб.
14.20 Магазин на диване.
14.30 "Неукротимая Хильда", т/с.
15.30 "Динозаврики", м/с.
16.00 "Отважные", т/с.
16.30 "Лето нашей тайны", т/с.
17.30 "Дикая Америка", д/с.
18.00 "Я люблю Люси", т/с.
18.30 Из жизни женщины.
19.00 Познавательная программа "Дети Ноя".
19.25 "Место преступления: Франкфурт", т/с.
21.30 Ток-шоу "Страсти по...".
22.35 Рестлинг на ТНТ. Женская лига.
23.35 Музыка на ТНТ.
23.50 Глобальные новости.
23.55-02.30 Комедия "Секс-миссия".

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫНГА!

"Суг канал" КУБ-туң администрациязы 2001 чылдың апрель 1-ден эгелээш, соок суг болгаш канализация дээш телевири "Суг канал" КУБ-туң агар санынга чорударын дыңнатты.

Төлээр черлери болза:

- Кызылдың Ажаалга банкызының салбырлары;
 - Кызыл хоорайның почта салбырлары;
 - Чүлдүм кудумчузунда 40 "а" бажында Тыва чээли банк ААН АКБ.
- Телевир талазы-биле абонент дептерлерин садып алыр черлер:
- "Тыва печать" киоскилери;
 - Кызыл хоорайның почта салбырлары.

Өре дугайында медээлерни алыр чер:

Баян-Кол кудумчузу, 5 "а", "Суг канал" КУБ, 1 каът, Абонент салбыры.
Телефоннары: Абонент участогунуң начальниги — 6-15-19; чон-биле санажырда — 6-17-95.
Ажыглаан чүүлдеринер дээш өрелеринерни төлээрин диледивис.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢ-БИЛЕ!

Бистин ынак уруувус, кеннивис, өг-бүлезиниң бүзүрелдиг чөлөнгиижи, чонунуң ынак эмчизи **Анна Өмүнеевна КАРА-ТОН-НУГНУҢ** хар харлаан хүнү-биле аңаа изиг байырны че-дирип, каң дег кадыкшыл-ды, ажылынга чедиш-киннерни күзеп ор-бис.

Кара-Тоннуларның өг-бүлези.

Амгы үениң Гуманитарлыг институ-дунуң Кызылда филиалы 2002 чылдың январь 14-те *юриспруденция, психология* угланышкынның бот-өөредилгеге база хүндүс өөрениринге күзелдиглерни чалап тур. Доосканнарга күрүне дипломун тып-сыр. Күрүне чөпшээрели бар. Кириер доку-

ментилери: аттестат азы эртеминиң дуга-йында диплом, 3 x 4 см. хемчээлдиг 3 фото-чурук, 086у хевирниң эмчи шынзылгазы, паспортун, шериг биледин боду көргүзер.
Айтырар чери: Кызыл хоорай, Рабочая, 58.
Телефону: 3-81-09.

Эрзин кожуун чагыргазы, Төлээкчилер хуралы кожуунуң кедээ ажыл-агый бүдүрүл-гелерин хей чылдарда үре-түннелдиг удуртуп чораан күш-ажылдың хоочуну
Бопуу Сендиевич САЙДЫНЫҢ
мөчээни-биле ооң төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыдылды илередип тур.

ЯНВАРЬ 19, СУББОТА

ОРТ

06.55 Трагикомическая мелодрама "Безымянная звезда".
08.00 НОВОСТИ.
08.10 Мультфильм.
08.35 Слово пастыря. Митрополит Кирилл.
08.50 КОАП.
09.15 Играй, гармонь любимая!
09.50 Библиомания.
10.00 НОВОСТИ.
10.10 Смехопанорама.
10.45 Смак.
11.05 40 лет шутя. КВН. Фрагменты биографии.
12.00 В мире животных.
12.40 Здоровье.
13.20 "Серебряный шар". Федор Раскольников.
14.00 "Разгром бауманской группировки. Дело 2001 года", д/д.
14.35 "Дисней-клуб". "Черный плащ".
15.00 НОВОСТИ.

15.10 Фигурное катание. Чемпионат Европы. Спортивные танцы. Произвольная программа. Трансляция из Швейцарии.
16.45 Спецрепортаж. "Без лица".
17.00 Михаил Евдокимов собирает друзей.
18.00 НОВОСТИ.
18.15 Михаил Евдокимов собирает друзей.
18.50 Кто хочет стать миллионером?
19.55 Последний герой. "Жертвоприношение".
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 Фантастический триллер "Вирус".
23.20 - 01.35 Драма "Общество мертвых поэтов".

РТР

07.40 Диалоги о рыбалке.
08.05 "Повелитель зверей", т/с.
09.00 Папа, мама, я — спортивная семья.
09.45 Телепузики.
12.30 Золотой ключ.
10.30 Здоровье и жизнь.
11.00 Почта РТР.
11.35 Доброе утро, страна!

12.10 Сто к одному.
13.00 "Рядом с тобой", ток-шоу.
13.55 "Тайный агент", т/с.
15.00 ВЕСТИ.
15.20 "Человек родился!", х/ф.
17.00 Биатлон. Кубок мира. Спринт. Мужчины 10 км. Трансляция из Рупольдинга (Германия).
19.00 "Моя семья".
19.55 "Аншлаг".
21.00 ВЕСТИ.
21.25 Зеркало.
22.00 Новогодний голубой огонек на Шабаловке.
00.50 Фигурное катание. Чемпионат Европы. Женщины. Короткая программа. Трансляция из Лозанны.
02.05-04.03 Баскетбол. Чемпионат России. Суперлига. ЦСКА - "Урал-Грейт" (Пермь). Трансляция из УСК ЦСКА.

НТВ

06.50 "Первая перчатка", х/ф.
08.20 Улица Сезам.
08.45 "Большие родители".
09.20 Без рецептов.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.25 Криминал. "Чистосердечное признание".

10.55 Женский взгляд.
11.25 Квартирный вопрос.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.20 Музыкальная комедия "Собака на сене".
14.40 Путешествия натуралиста.
15.15 Своя игра.
16.00 СЕГОДНЯ.
17.15 Шоу Елены Степаненко.
18.10 Профессия — репортер. "В поисках врага".
18.40 Свобода слова.
20.00 СЕГОДНЯ.
20.25 Боевик "Смерти вопреки".
22.15 Комедия "Любовница из Москвы".
23.35 "Звездные врата", т/с.
00.30—02.45 Психологическая драма "Счастливого Рождества, мистер Лоуренс!"

ТВЦ

12.00 Отчего, почему?
13.00 Мультфильмы.
13.45 Как вам это нравится?!

14.15 Наш сад.
14.30 В последнюю минуту.
15.00 СОБЫТИЯ. Утренний рейс.
15.15 Городское собрание.
15.50 Философская музыкальная сказка "Тень, или Может быть, все обойдется".
18.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
18.20 Денежный вопрос.
18.30 Мультфильм.
18.50 Начало детективного сериала "На страже порядка".
20.40 Великая иллюзия.
21.20 Антимония.
22.00 Путь к себе.
22.20 Фестиваль авторской песни имени В.Грушина.
23.00 Чемпионат мира по скоростному бегу на коньках. Спринт. Трансляция из Норвегии.
00.00 Постскриптум.
01.00 Семь встреч с Бельмондо. Полицейский боевик "Одиночка".
02.55 СОБЫТИЯ. Время московское.
03.05 Хорошо, Быков.
03.20 Мода pop-stop.
03.50 Поздний ужин.
04.05—05.30 Фильм ужасов "Дети кукурузы-5: поле криков".

ТНТ

08.00 Из жизни женщины.

08.30 "Веселая семейка Твист", т/с.
09.00 "Сейлормун", м/с.
09.30 Первые лица.
10.00 "Черный пират", м/с.
10.30 Криминальная драма "Лапа".
12.30 "Сегоднячко" за неделю.
13.30 Медицинское обозрение.
14.00 Час Дискавери.
15.00 Кино, кино, кино.
15.30 "Служба спасения животных", д/с.
16.00 "Веселая семейка Твист", т/с.
16.30 "Сейлормун", м/с.
17.00 "Земля: последний конфликт", т/с.
18.00 Антология юмора.
19.00 Советы от Тани.
19.25 "Место преступления: Франкфурт", т/с.
20.30 "Непридуманные истории".
21.00 "Черный пират", м/с.
21.25 Глобальные новости.
21.30 Боевик "Ночь война".
23.55 "Восставший из ада", х/ф.
02.15 — 02.25 Глобальные новости.

ЯНВАРЬ 20, ВОСКРЕСЕНЬЕ

ОРТ

06.50 "Безымянная звезда", х/ф.
08.00 НОВОСТИ.
08.20 Служу России!
08.50 "Дисней-клуб", "Детские джунгли".
09.15 Утренняя звезда.
10.00 Библиомания.
10.10 Непутевые заметки.
10.30 Пока все дома.
11.05 Спасатели. Экстренный вызов.
11.35 Клуб путешественников.
12.15 "Тайны отца Даулинга", т/с.
13.10 "Ералаш".
13.20 Сам с усам.
13.50 Умницы и умники.
14.15 Сокровища Кремля.
14.35 Дисней-клуб. "Черный плащ".
15.00 НОВОСТИ.
15.10 Приключенческий фильм "Забудьте слово

"смерть".
16.35 Кумиры. Испытание славой.
17.05 "Секреты Парка Юрского периода", д/ф.
18.00 НОВОСТИ.
18.20 "Жизнь моя — моя любовь". Концерт Софии Ротару.
20.10 Исторический боевик "Человек в железной маске".
22.30 Времена.
23.45 - 02.10 Эпическая драма "Рой".

РТР

07.50 "Двойной дракон", х/ф.
09.25 Телепузики.
09.50 Русское лото.
10.40 "ТВ Бинго-шоу".
11.20 Доброе утро, страна!
11.50 Сам себе режиссер.
12.45 "Городок". Дайджест.
13.20 "... о милости прошу", д/ф.
14.10 Парламентский час.
15.00 ВЕСТИ.
15.20 "Диалоги о животных".
16.20 Вокруг света.
17.25 "Астерикс в Британии", м/с.

18.45 "Комиссар Рекс", т/с.
19.45 ТВ Бинго-новости.
19.50 "Аншлаг".
21.00 ВЕСТИ недели.
21.55 Фигурное катание. Чемпионат Европы. Женщины. Произвольная программа. Трансляция из Лозанны.
23.10 "Твин Пикс", х/ф.
00.10 Спорт за неделю.
01.05 - 02.56 Фигурное катание. Чемпионат Европы. Показательные выступления. Трансляция из Лозанны.

НТВ

06.20 "Смерти вопреки", х/ф.
08.00 Улица Сезам.
08.25 Пепси-чарт.
09.10 Ох, уж эти дети!
09.40 Вкусные истории.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.35 Шоу Елены Степаненко.
11.25 Криминальная Россия. "Ростовские оборотни". 1-ая серия.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.20 Детектив "Золотая мина".

14.45 Служба спасения.
15.15 "Своя игра".
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 Профессия — репортер. "Чужие письма".
16.50 Док-шоу "Я и моя собака".
17.35 Женский взгляд.
18.15 Очная ставка.
18.45 Боевик "Три короля".
21.00 "Намедни".
22.05 Куклы.
22.30 Боевик "Законник".
00.25 - 01.10 "Звездные врата", т/с.

ТВЦ

12.00 "Отчего, почему?"
13.00 Мультфильмы.
13.45 Полевая почта.
14.15 "Лакомый кусочек".
14.30 Мультфильмы.
15.00 Московская неделя.
15.25 Деловая лихорадка.
15.40 Мелодрама "Не могу сказать 'прощай'".
17.10 "Дуна", д/ф.
18.00 СОБЫТИЯ. Время московское.
18.15 "Приглашает Борис

Ноткин".
18.55 21 кабинет.
19.25 Мультфильм.
19.45 "Горько!"
20.20 Начало детективного сериала "Чисто английское убийство".
22.15 "Слушается дело". Ток-шоу.
23.00 Чемпионат мира по скоростному бегу на коньках. Спринт. Трансляция из Норвегии.
00.00 Момент истины.
01.00 Криминальная комедия "Последнее дело Вареного".
02.35 СОБЫТИЯ. Время московское.
02.45 Спортивный экспресс.
03.15 Деликатесы.
03.45 Золотая фишка.
04.40-06.00 Эротическая драма "Женщина жаркой земли".

ТНТ

08.00 Из жизни женщины.
08.30 "Веселая семейка Твист", т/с.
09.00 "Сейлормун", м/с.

09.30 "Фантастические существа".
10.00 "Черный пират", м/с.
10.30 "Ночь война", х/ф.
12.40 "Встреча с..." Игорь Николаев.
13.30 Хит-парад на ТНТ. Итоги.
14.00 Неизвестная планета.
14.30 "Дневники НЛО", д/с.
15.00 "Первые лица".
15.30 "Фантастические существа", д/с.
16.00 "Веселая семейка Твист", т/с.
16.30 "Сейлормун", м/с.
17.00 "Земля: последний конфликт", т/с.
18.00 Мистический боевик "Тень".
20.30 "Непридуманные истории".
21.00 "Черный пират", м/с.
21.25 Глобальные новости.
21.30 "Боб и Маргарет", м/с.
22.05 "Однажды вечером".
23.10 — 01.30 Для тех, кому за полночь.

Наименование организации ГУП "Водоканал"
Расчетный счет № 40603810765000000004
Кызылское ОСБ № 8591 г. Кызыл

Гр _____ Адрес _____ л/сч _____

ИЗВЕЩЕНИЕ ОБ ОПЛАТЕ за _____ 200 ____ г.
Сумма _____

Коммунальные услуги	
Итого по счету	
Пеня	
Всего по счету	

Кассир _____

Наименование организации ГУП "Водоканал"
Расчетный счет № 40603810765000000004
Кызылское ОСБ № 8591 г. Кызыл

Гр _____ Адрес _____ л/сч _____

ИЗВЕЩЕНИЕ ОБ ОПЛАТЕ за _____ 200 ____ г.
Сумма _____

Коммунальные услуги	
Итого по счету	
Пеня	
Всего по счету	

Кассир _____

Тыва Республиканың Өнчү комитеди Кечил-оол кудумчузунда 413-те, автоорук техникумунуң бажыңының чанында, магазин бажыңын садып турар.

Садыглаашкын 2002 чылдың январь 25-те 10 шакта ТР-ниң Чазак бажыңына болур. АДРЕЗИ: Кызыл, Чүлүдүм кудумчузу, 18, кабинет № 111.

Бажыңның шөлү 51 кв. метр. Төлээр эге өртээ 10 муң рубль.

Садыглаашкына киржири-биле 2002 чылдың январь 23-ке чедир чагыгны кириер, эге өртээн төлээр, ол ышкаш юридиктиг албан чериниң уставын, сайгарлыкчы ажылының дугайында херечилелди, үндүрүг төлеп шыдаар дугайында шынзылганы кириер.

Тайылбыр алып телефоннары: 1-12-09, 3-60-16.

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазак болгаш "Шын" солун редакциязының коллективи.

Кол редактор Светлана МОНГУШ

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ:

К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, А. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнуң оралакчызы — 3-33-91.

КИЛДИСТЕР:

Нийтилел-политиктиг килдис — 3-39-15, улутпур болгаш медээлер килдистер — 3-34-98, компьютер эрээли — 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16;

Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солуну "Шын" солун редакциязының компьютер төвүнге өрзэн болгаш чыскааган. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 3 парламал ама.

Тираж 20577. Чагыг 4.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 АКБ ОАО Банк "Тувакредит"

Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлага болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазына контроль болгаш бүрткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрткеттинген.

Бүрткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлага болгаш информация куркомитединиң типографиязына парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшеин барып болур. Айыптыг саннары болгаш еске-даа фактылары, дындадыгылары дээш авторлар боттары харыылаар.